

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

**HADİS VE KELAM İLİMLERİ AÇISINDAN MÜŞRİK ÇOCUKLARININ
AHİRETTEKİ DURUMLARI II
“CEHENNEM VE TEVAKKUF GÖRÜŞLERİ ÖZELİNDE”**

SITUATION OF CHILDREN OF POLYTHEISTS IN HEREAFTER IN TERMS OF
HADITH AND KALAM II
“THE VIEWS THAT THEY ARE IN HELL AND THAT NO VERDICT”

Hafzullah GENÇ

Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam
Anabilim Dalı, hafzullahgenc@hitit.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8215-2945

Osman AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis
Anabilim Dalı, osmanaydin@hitit.edu.tr
orcid.org/0000-0003-0413-1799

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26 Nisan 2021 / 26 April 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Mayıs 2021 / 18 May 2021

Yayın Tarihi / Published: 25 Temmuz 2021 / 25 July 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz / July – Autumn 2021

Cilt / Volume: 7, **Sayı / Issue:** 2, **Sayfa / Pages:** 957-989.

Cite as / Atıf: Genç, Hafzullah-Aydın, Osman. “Hadis Ve Kelam İlimleri Açısından Müşrik Çocuklarının Ahiretteki Durumları II, Cehennem ve Tevakkuf Görüşleri Özelinde [Situation of Children of Polytheists in Hereafter in Terms of Hadith and Kalam II, The Views That They are an Hell and That No Verdict]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 7/2 (Temmuz/July 2021), 957-989.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s):

Hafzullah Genç- Osman Aydın

Finansman / Funding

Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları / Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: H.Genç(%55), O.Aydın (%45)

Veri Toplanması / Data Collection: H.Genç (%50), O.Aydın (%50)

Veri Analizi / Data Analysis: H.Genç(%50), O.Aydın (%50)

Makalenin Yazımı / Writing up: H.Genç(%50), O.Aydın (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: H.Genç(%60), O.Aydın(%40)

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no competing interests.

Öz

Müşrik çocuklarının ahiretteki durumları noktasında rivayetler arasında var olan tenakuzlar sebebiyle İslam literatüründe çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Buna karşın onların, cennette ya da cehennemde olacaklarını söyleyen eğilimler ile tevakkuf yaklaşımı etrafında bir kümelenme bulunduğu da söylenebilir. Bu bağlamda çalışmada konuya dair malumatın fazlalığı sebebiyle cehennem ve tevakkuf görüşü üzerinden bir sınırlandırmada bulunulmuştur. Mevzunun daha çok çelişik gözükken hadisler sebebiyle karışık bir hal alması ve kelamî fırkalarda da bunun yansımalarının çok net bir biçimde görülmesi sebebiyle de Hadis-Kelam ilimleri üzerinden mesele tetkik edilmiştir. Makalede ilk olarak konuya ilişkin rivayetler belli bir sistematik içerisinde verildikten sonra hadis ulemasının görüşleri ve bunların değerlendirilmesi yapılmış akabinde ise kelamî fırkaların yaklaşımları ortaya konularak tenkidi bir bakışla yorumlanmaya çalışılmıştır. Konuya dair tüm metinler müştereken düşünüldüğünde müşrik çocuklarının cehennemde olduğu görüşünün hem müdafisinin çok olmadığı hem de temellendirmelerinin zayıf kaldığı tespit edilmiş, tevakkuf yaklaşımının ise kendi iç dinamikleri itibarıyla tutarlı gibi gözükse de bütüncül bir duruş sergileyemediği ve meseleyi ucu açık bıraktığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kelam, Müşrik çocukları, Cehennem, Tevakkuf.

Abstract

Regarding the situation of of children of polytheists in the hereafter, very different opinions have emerged in the İslamic literature due to the contradictions among sound narrations. On the other hand, the children in question; It can also be said that there is a cluster around the tendencies that say they are in heaven or hell and those who adopt the tawaqquf approach. In this context, a limitation has been made on the views of hell and tawaqquf due to the abundance of information on the subject. The issue has been studied through the sciences of Hadith-Kalam, as the subject is mostly confused due to the hadiths that seem contradictory and the reflections of this are clearly seen in the Kalam sects. First in the article; After the narrations on the subject were given systematically, the views of the hadith scholars and their evaluation were made. Subsequently, the approaches of Kalam sects were put forward and the criticism was interpreted with a view. When all the hadiths on the subject are considered jointly; It has been observed that there are few advocates of the hell view and that their foundations are weak. It has been concluded that even though the tawakkuf approach seems consistent in terms of its internal dynamics, it cannot take a holistic stance and leaves the issue open.

Keywords: Hadith, Kalam, Children of polytheists, Hell, Tawaqquf.

Extended Abstract

The situation of the children who died before they reached puberty in the hereafter has been discussed in terms of both Muslim and non-Muslim children, but the subject has progressed intensively on the child of the polytheist. In addition, the issue is not limited to a single scientific field; -especially- hadith and kalam disciplines have opened this issue to a detailed study.

Hadith scholars evaluated both quantitatively and qualitatively the narrations on the subject separately, made an effort to eliminate the contradictory issues between the texts, and in this context, they made a priority on the health status of the texts regarding the solution of the aforementioned titles.

In terms of kalam, his connection with the subject of fate is the main reason why the issue of children of polytheists has become complicated. In the ongoing process, with the involvement of politics, it has turned into a questionable issue extending to disagreement between parties. Because for example; some Kharijite groups regarded some of their opponents as non-religious. However, these groups described themselves as Muslims. Therefore, in line with their own acceptance, the Kharijites claimed that the children of this opposing group would also be tormented in Hell. With the debate about fate coming into play, sects have started to use and judge the narrations about the children of the polytheists in line with their own fateful thoughts. In doing so, they did not take into account the health status of the narration or the comments made by the hadith scholars.

When we look at the literature of İslamic sciences, it is seen that different opinions have been formed about the ethereal situation of the children of the polytheists, which are among the complicated issues, both on a disciplinary basis and on individual names. In this context, it is seen that a total of ten approaches have been put forward in terms of the status of the sons of the polytheists in the hereafter. According to this, when the infidel children die; 1. They are in heaven, 2. They are in Hell with their father, 3. They are bound by Allah's will, 4. Limbs, 5. They're in Hell, 6. They will be earth, 7. They will be tested in the hereafter. 8. They will stay in the place of Judgment, 9. It is forgiven, 10. It has been explained as silenced.

According to Aclûnî (d. 831 / 1427-28), there are punctual and hidden differences between these approaches and they should be considered carefully. Not all of the ten views mentioned will be considered in the research. Because, when the literature was scanned, some of these trends did not get much credit. In our opinion, this is because they could not provide a realistic view. In addition, items 2 and 5 of the aforementioned approaches are the same as a result. Also; We can say that articles 3, 7, 9 and 10 are the same in terms of referring the matter to Allah, not revealing clear judgments for scholars. Accordingly, related opinions;

1. They are in heaven,
2. They are in Hell,
3. Submissive,
4. They will be soil,
5. They will stay in the place of judgment,
6. In Purgatory, they can be grouped under six headings

When the works related to both hadith and kalam are examined, it is seen that the most prominent of these six tendencies are the views they are in Paradise, in Hell, and they are submissive. The other three views were criticized from different angles and were not generally accepted and could find a limited number of followers. These criticisms will be discussed when appropriate. Due to the breadth of the subject, a limitation has been made in this article based on the views of hell and tawqif. The view of Paradise is planned by us as the subject of another study.

In the article, first of all, the place of the subject in terms of hadith will be discussed. In this context; The basic rumors that constitute the basis of the subject will be schematized and their health status will be mentioned. Subsequently, the approaches of the hadith scholars will be introduced chronologically. Finally, in this section, the explanations of the muhaddis will be subjected to a general evaluation. In the second part of the study, the stances of the Kalamite sects in terms of their hell and tawakqif views will be systematically discussed and evaluated in the final analysis.

Giriş

Büluğa ermeden ölen çocukların ahiretteki durumları gerek müslüman gerek müşriklerin çocukları açısından tartışma alanı yapılmış ancak konu, yoğunluklu olarak müşriklerin çocukları üzerinden ilerlemiştir. Ayrıca mesele tek bir ilmi sahada sınırlı kalmamış; -özellikle- hadis ve kelim disiplinleri bu mevzuyu ayrıntılı bir biçimde tetkike açmışlardır.

Hadisçiler konuya dair rivayetleri nicelik ve niteliksel açıdan ayrı ayrı değerlendirmişler, metinler arası çelişik gözükken hususları telife gayret göstermişler, metinlerin sıhhat durumu üzerinden bir inceleme yapmışlardır.

Müşrik çocukları meselesinin kader mevzuu ile doğrudan irtibatı ise kelim literatürüne dâhil olmasının ve konunun çetrefil meseleler arasına girmesinin başlıca nedenidir. Devam eden süreçte siyasetin de devreye girmesiyle fırkalar arası tekfire uzanan tartışılmaya açık bir meseleye dönüşmüştür. Mesela hakem olayından sonra kendileriyle beraber hicret etmeyenleri tekfir eden Ezârika gibi bazı Hâricî gruplar muhaliflerini din dışı saymışlardır.¹ Hâlbuki bu gruplar kendilerini Müslüman olarak nitelendirmekteydiler. Dolayısıyla Hâricîler kendi kabulleri istikametinde bu karşıt kesimin çocuklarının da cehennemde azap göreceklerini iddia etmişlerdir.² Kadere ilişkin tartışmaların işin içine girmesiyle, artık mezhepler müşrik çocukları hakkındaki rivayetleri kendi kader düşünceleri doğrultusunda kullanmaya ve hüküm vermeye başlamışlardır. Bunu yaparken de rivayetin sıhhat durumu ya da muhaddislerin yaptığı yorumları pek dikkate almamışlardır.

İslamî ilimler literatürüne baktığımızda müşkil meseleler arasında yer alan müşrik çocuklarının uhrevi durumu hakkında, gerek disiplinler bazda gerek tek tek isimler özelinde farklı kanaatlerin teşekkül ettiği görülmektedir. İbn Hacer Askalânî (ö. 852/1449) ve Aclûnî'ye (ö. 1162/1749) göre âlimler müşrik çocuklarının ahiretteki durumları hakkında ihtilaf etmişler ve toplamda on görüşün ortaya çıktığını söyleyerek konuya dair genel bir bakış açısı vermişlerdir.³ Buna göre müşrik çocukları öldüklerinde;

1. Cennetler⁴,
2. Babalarıyla beraber cehennemdeler⁵,

¹ Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn* (b.y.: y.y., ts.), 86. (Erişim adresi: <https://ar.lib.eshia.ir/71432/0/1>).

² Eş'arî, *Makâlât*, 100.

³ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-bafâ* (Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1351), 1/ 136; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri bi şerhi imâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî*, (Beirut: Dâru'l-marife, 1379), 3/ 246, 247.

⁴ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi el-Hacrî el-Mısırî Tahâvî, *Şerhu Müşkilî'l-âsâr* (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1415), 4/ 15.

⁵ Aşağıda da geleceği üzere Hâricîlerin kolu Acâride'ye göre müşrik çocukları babalarıyla beraber cehennemdedir. Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Bedrân (Kum: eş-Şerif er-Rızâ, 1364), 148.

3. Allah'ın dilemesine bağlılar⁶,
4. Araftalar⁷,
5. Cehennemdeler⁸,
6. Toprak olacaklar⁹,
7. Ahirette imtihana tabi olacaklar¹⁰,
8. Mahşer yerinde kalacaklar¹¹,
9. Cennet ehlinin hizmetçileridir¹²,
10. Tevakkuf edilir¹³,
11. Susulur şeklinde izahlar ortaya konulmuştur.¹⁴

Aclûnî bu yaklaşımlar arasında dakik ve gizli farklar olduğunu ve üzerinde iyi düşünülmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁵ Bununla birlikte bu araştırmada mezkûr on görüşün tamamı ele alınmayacaktır. Çünkü ilk olarak cennet görüşü tarafımızdan başka bir çalışma şeklinde ele alınmıştır. İkinci olarak da literatür tarandığında bu görüşlerden toprak olacaklar, arafta kalacaklar ve imtihan olacaklar görüşleri fazla itibar görmemiştir. Bize göre bunun nedeni gerçekçi bir bakış sağlayamamış olmalarıdır. Bunlar naklî delilleri çok zayıf oldukları ve hiçbir akli delile de dayanmadıkları için bize göre kabul edilebilir olmaktan uzaktırlar. Ayrıca kanaatimizce bahse konu yaklaşımlardan 2 ve 5. maddeler sonuç itibarıyla aynıdır. Keza; 3, 7, 9 ve 10. maddelerin de âlimler açısından net hüküm ortaya koymayarak işi Allah'a havale etme noktasında aynı olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre müşrik çocuklarının uhrevi durumu hakkındaki görüşler;

---

⁶ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *İkmâlül-Mu'lim bi-fevâid fi şerhi Sabîhi Müslim* (Kahire: Dâru'l-vefâ, 1998), 8/151.

⁷ Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nümer (Riyad: Dâru't-tayyibe, 1997), 3/ 233. Yusuf Şevki Yavuz, "A'râf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/ 259.

⁸ Hâricîlerin büyük kısmı müşrik çocuklarının babaları gibi cehennemde olacağını söylemiştir. Eş'arî, *Makâlât*, 125.

⁹ Fuvatî çocukların da mecnunlar ve hayvanlar gibi toprak olacaklarını söylemiştir. Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelûsî İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-mîlel ve'l-ehvâ ve'n-nihal* (Kahire: Mektebetü'l-hâncî, ts.), 4/ 149.

¹⁰ Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim Eş'arî, *el-İbâne an usûlid'diyâne* (Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.), 12.

¹¹ Müşrik çocuklarının mahşer yerinde kalacağını savunan bir fırkaya ya da alime rastlayamadık.

¹² Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid Ebu'l-Muîn Nesefî, *Babru'l-keîlâm*, çev. Yusuf Arıkaner (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 136.

¹³ Tevakkuf görüşünü savunanlar ileride detaylı olarak anlatılacaktır.

¹⁴ İbn Hacer ve Aclûnî sayı bakımından ittifak etseler de İbn Hacer "mahşer yerinde kalacakları" görüşünü, Aclûnî ise "cennet ehlinin hizmetçileri olacaklar" görüşünü almamıştır. Araştırmalarımız bize "cennet ehlinin hizmetçileri olacaklar" görüşünü savunanlar olduğu göstermiştir. Fakat "mahşer yerinde kalacaklar" görüşünü savunanlara rastlayamadık. Bu sebeple İbn Hacer'in listesinin daha doğru olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/ 136.

1. Cennetler,
2. Cehennemdeler,
3. Tevakkuf edilir,
4. Toprak olacaklar,
5. Mahşer yerinde kalacaklar,
6. Araftalar şeklinde altı başlıkta toplanabilir.

Hem hadis hem de kelama dair eserler incelendiğinde bu altı eğilimden öne çıkanların cennetler, cehennemdeler ve tevakkuf edilir görüşleri olduğu görülür. Diğer üç görüş ise farklı açılardan tenkit edilerek genel kabul görmemiş, sınırlı sayıda taraftar bulabilmiştir. Bu tenkitlere yeri geldikçe değinilecektir. Konunun genişliği sebebiyle bu makalede cehennem ve tevakkuf görüşleri üzerinden bir tahdide gidilmiştir. Cennet görüşü ise başka bir çalışmanın konusu olarak tarafımızca planlanmıştır.

Makalede ilk olarak konunun hadis ilmi açısından yeri işlenecektir. Bu bağlamda; mevzuya mesnet teşkil eden temel rivayetler şematize edilerek sıhhat durumlarına değinilecektir. Akabinde kronolojik bir biçimde hadis ulemasının yaklaşımları ortaya konulacaktır. Bu bölümde son olarak muhaddisûnun izahları genel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Araştırmanın ikinci bölümünde ise kelimelerin cehennem ve tevakkuf görüşleri itibarıyla durdukları yer sistematik biçimde ele alınacak ve son tahlilde değerlendirilecektir.

1. Müşrik Çocuklarının Ahiretteki Durumunu Cehennem, Tevakkuf ya da Diğer Şekillerde Niteleyenlerin Kullandığı Temel Rivayetler

Bu kısımda müşrik çocuklarının ahiretteki durumlarını tespit noktasında cehennem ya da tevakkuf görüşlerine mesnet olan temel rivayetler şematize edilmiştir. Aynı rivayetler kimi zaman her iki görüş temsilcileri tarafından dayanak teşkil edebildiği için rivayetlerin tasnifi görüşler üzerinden değil, hadis metinlerindeki ziyade ve farklılıklar üzerinden yapılmıştır. Bir diğer husus ise rivayetlerin hükmüne ilişkin yapılan izahların bir kısmı hadis uleması tarafından ortaya konulan tespitlerden birini tercih şeklinde gerçekleşebilmiştir. Zira kimi zaman rivayetin hükmüne dair ulema nezdinde farklı yaklaşımlar olabilmektedir.

Konu	Alt Başlık	Rivayet	Hüküm
Allah onların ne yaptıklarını bilir.”	Sadece Müşrik Çocuklarının Sorulduğu Versiyon	سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنْ أَوْلَادِ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ « اللَّهُ إِذْ خَلَقَهُمْ أَغْلَمَ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ ¹⁶ »	Sahih ¹⁷
	Fitrat Hadisi İle Müşterek Geçen Versiyon	مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُجَارِيَانِهِ « فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ لَوْ مَاتَ قَبْلَ ذَلِكَ؟ قَالَ: «اللَّهُ أَغْلَمَ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ ¹⁸ »	Sahih ¹⁹
	Müşrik ve Müslüman Çocuklarının Babalarıyla Beraber	قلت: يا رسول الله ذراري المؤمنين فقال « هم من آبائهم ». « فقلت يا رسول الله بلا عمل قال « الله أعلم بما كانوا عاملين ». قلت يا رسول الله فذراري المشركين قال «	Sahih ²¹

¹⁶ “Allah Resulüne (s.a.v.) müşrik çocukları hakkında soruldu. Bunun üzerine o, ‘Onları yaratan Allah ne yapıp edeceklerini en iyi bilendir’ buyurdu”. Ebû Bekir Abdurrezzak b. Hemmâm es-San’ânî, *Musannefu Abdurrezzak* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 8/117; Abdullâh b. ez-Zübeyr Humeydî, *Musnedu Humeydî* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, t.y.), 2/473; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Kahire: Müessesetu Kurtuba, t.y.), 1/215; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Cenâiz" 92; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Kader" 26; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvud* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-arabî, t.y.), "Sünen" 18; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (Riyad: Mektebetü'l-meârif, t.y.), "Cenâiz" 60.

¹⁷ Bu rivayetin sıhhati noktasında hadis uleması nezdinden herhangi bir şüphe duyulmamıştır. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/215, 340; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâil Bûsîrî, *İthâfû'l-hyere bi-zenâ'idil-mesânidi'l-aşere* (Riyad: Dâru'l-vatan, 1999), 2/521.

¹⁸ “Hiç bir doğan çocuk yoktur ki fitrat üzere doğmuş olmasın! Daha sonra anne-babası onu Yahudi, Hristiyan ve müşrik yapar” buyurdular. Bunun üzerine bir adam: “Ey Allah’ın Resulü! Bundan evvel ölürse ne buyurursun” dedi. (Hz. Peygamber) şöyle buyurdu: “Allah onların ne yapıp edeceklerini bilir”. Müslim, *Sabîh*, "Kader" 23; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Sünne" 18; Ebû İsmâîl Muhammed b. İsmâîl b. Sevre Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1996), "Kader" 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/ 481; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003), 6/333; Humeydî, *Musnedu Humeydî*, 2/ 473; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1984), 4/ 281.

¹⁹ Tirmizî bu hadisin hasen sahih olduğunu ifade eder. Şuayb Arnavud rivayetin bir tariki için Buhârî ve Müslim’in şartlarını taşıdığını belirtirken bir diğer varyantı için de Müslim’in şartlarına göre sahih olduğunu belirtmiştir. Elbânî de doğrudan sahih olduğunu ifade etmiştir. Tirmizî, *Sünen*, "Cihad" 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/ 346, 481.

²¹ Münzirî bu rivayet hakkında herhangi bir hüküm vermemiş, Şuayb Arnavud isnadı zayıf olmakla birlikte, rivayetin sahih olduğunu belirtmiş, Elbânî de sahih olarak nitelemiştir. Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415), 12/ 317; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/84; Nâsiruddîn Elbânî, *Sabîhu ve Da'ifu Süneni Ebî Dâvud* (İskenderiye: Merkezu'n-nûr, t.y.), 10/12.

	Olduğunu Bildiren Versiyon	من آبائهم... قلت بلا عمل قال « الله أعلم بما كانوا عاملين ²⁰	
	Sadece Müşrik Çocuklarının Babalarıyla Beraber Olduğunu Bildiren Metinlerde Geçen Versiyon	...فقلت : قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هم مع آبائهم فقلت يا رسول الله بلا عمل ؟ قال الله أعلم بما كانوا عاملين ²²	Sahih li gayrih ²³
	“Hatice Hadisi” İle Birlikte Geçen Versiyon	... قلت يا أم المؤمنين أولاد المشركين قالت في النار سألت خديجة رسول الله صلى الله عليه و سلم عن أولادها في الجاهلية فقال في النار فقلت يا رسول الله بلا عمل قال الله أعلم بما كانوا عاملين... ²⁴	Zayıf ²⁵
Fıtrat hadisi	Ziyadesiz Versiyon	...ما من مؤلود إلا يولد على الفطرة... ²⁶	Sahih

²⁰ “(Aişe) Ben (Hz. Peygambere): Ey Allah’ın Resülü müminlerin çocukları(nın âhiretteki durumu nedir; onlar cennetlik midirler yoksa ceennemlik midirler) diye sorduğumda “Onlar babalarındandır” buyurdu. “Ey Allah’ın Resülü, amelsiz olarak mı” dedim. “Allah onların nasıl amel edeceklerini en iyi bilendir” buyurdu. Bunun üzerine “Ey Allah’ın Resülü, peki ya müşrik çocukları” dedim. “Onlar babalarındandır” cevabını verdi. “Amelsiz oldukları halde mi” dedim. “Allah onların nasıl amel edeceklerini en iyi bilendir.” buyurdu.” Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/84; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Sünne" 18; Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsnedu Tayâlisî* (b.y.: Dâru’l-hicr, 1999), 3/ 153.

²² “(Aişe) dedi ki: “Allah Resülü (s.a.v.) (müşrik çocukları ile ilgili olarak) onlar babalarıyla beraberlerdir” buyurdu. Bunun üzerine ben “Amelsiz olarak mı” diye sordum. O da “Allah onların ne yapacaklarını en iyi bilendir” buyurdu.” Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Sünne" 18; Taberânî, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, 2/ 229; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *Sünenü’s-sağır* (Karaçi: Câmî’atu’d-dirâsâti’l-islâmî, 1989), 5/ 120; Ebû Ya’kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî İshâk b. Râhıye, *Müsnedü İshâk b. Râhıye* (Medine: Mektebetü’l-eymân, 1991), 3/957.

²³ Münzirî bu hadis hakkında yorumda bulunmamıştır. Şuayb Arnavud bu hadis için sahih li gayrihi demiştir. Zira ona göre bu senette yer alan Abdullah b. Ebî Kays da ızdırıp olması sebebiyle rivayet zayıftır. Azîmâbâdî, *Arnu’l-ma’bûd*, 12/317.

²⁴ “(Abdullah b. Ebî Kays Hz. Aişe’ye) Ey müminlerin annesi, peki ya müşrik çocukları diye sordum. O da: Onlar ateştedir. Zira Hatice Hz. Peygamber’e Cahiliyye’de ölen çocuklarının durumunu sorduğunda, Hz. Peygamber: “Onlar ateştedir” buyurdu. Hatice “Ey Allah’ın Resülü, amelsiz olarak mı” diye sorunca Hz. Peygamber “Allah onların ne yapacaklarını en iyi bilendir” buyurdu.” Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1; Taberânî, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, 2/399; Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî Ebû Ya’lâ, *Müsnedu Ebî Ya’lâ* (Dimeşk: Dâru’l-me’mûn, 1984), 12/504.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/134.

²⁶ “...Hiç bir doğan çocuk yoktur ki; fitrat üzere doğmuş olmasın...” Buhârî, *Buhârî*, 79; Müslim, *Sahih*, "Kader" 22; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Sünne" 18; Tirmizî, *Sünen*, 5; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. *Muvatta* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-turâsi’l-arabî, 1985), "Cihad" 52; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/ 233.

	Hz Peygamber'in rüyası ve Hz. İbrahim'in etrafındaki çocukları anlatan versiyon.	... وَأَمَّا الرَّجُلُ الطَّوِيلُ الَّذِي فِي الرَّؤْيَا فِإِنَّهُ إِبْرَاهِيمُ - صلى الله عليه وسلم - وَأَمَّا الْوَلَدَانِ الَّذِينَ حَوْلَهُ فَكُلُّهُ مَوْلُودٌ مَاتَ عَلَى الْفِطْرَةِ . قَالَ فَقَالَ بَعْضُ الْمُسْلِمِينَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَأَوْلَادُ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « وَأَوْلَادُ الْمُشْرِكِينَ... » ²⁷	Sahih
	Çocuğun Diliyle İfade Etmesi Ziyadesini İçeren Versiyon	كل مولود يولد على الفطرة حتى يعرب عنه لسانه فإذا أعرب عنه لسانه إما شاكراً وإما كافراً ²⁸	Zayıf ²⁹
Babaları ile	Müstakil versiyon	... وَسُئِلَ عَنْ أَهْلِ الدَّارِ يُبَيِّنُونَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ، فَيُصَابُ مِنْ نِسَائِهِمْ وَذُرَارِيهِمْ قَالَ « هُمْ مِنْهُمْ »... ³⁰	Sahih
Hatice hadisi	Müstakil versiyon	سألت خديجة النبي صلى الله عليه و سلم عن ولدين ماتا لها في الجاهلية فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم هما في النار قال فلما رأى الكراهية في وجهها قال لو رأيت مكانهما لأبغضتهما قالت يا رسول الله فولدي منك قال في الجنة قال ثم قال رسول الله صلى الله عليه	Zayıf ³²

²⁷ "...O bahçede gördüğün uzun boylu adama gelince; o İbrahim Peygamber'dir. Onun etrafındaki çocuklar ise fitrat üzere ölen her bir çocuktur". (Semure) dedi ki: "Müslümanların bir kısmı "Ey Allah'ın Resülü! Müşriklerin çocukları da mı" diye sordular. Allah Resülü "Müşriklerin çocukları da" buyurdu". Buhârî, *Buhârî*, "Tabir" 48.

²⁸ "Her doğan -diliyle (dinini) ifade edebileceği zamana kadar- fitrat üzere doğar. Diliyle ifade ettiği zaman da ister şükreden olur isterse nankörlük eden." Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/353; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacri el-Mısri Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-âsâr* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415), 4/11; Ebû Bekir Abdurrezzak b. Hemmâm es-San'ânî, *Musannefu Abdurrezzak*, 5/202; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir* (Musul: Mektebetü'l-ulûm, 1983), 1/283.

²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/353; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982), 7/346; Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh Ukberî, *İthâfü'l-ḥas. is. bi-irâbi mâ yüşkilü min elfâzi'l-ḥadıs.* (b.y.: Dâru İbn Receb, 1998), 90.

³⁰ "Müşriklerden aile sahibi bulunanlara gece baskını yapılıyor da (ayırt edilemeyerek) bunların kadınları ve küçük çocukları da musibete uğrattılıyor (bunun hükmü nedir) diye soruldu." Peygamber "Onlar da müşriklerdendir" diye cevap verdi." Buhârî, *Buhârî*, "Cihad" 48; Müslim, *Sahîb*, "Cihad" 26; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Cihad" 141; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/37; İbn Mâce, *Sünen*, "Cihad" 30.

³² Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Heysemî, *Mecme'u'n-ze'evâid ve menba'u'l-fevâid* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1412), 7/217.

		و سلم ان المؤمنین وأولادهم في الجنة وان المشركين وأولادهم في النار ³¹	
Cehennemdeki Seslerini Dinleteyim	Müşrik Çocuklarının ateşteki seslerini içeren versiyon.	أَنَّمَا ذَكَرْتَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَطْفَالَ الْمُشْرِكِينَ، فَقَالَ: " إِنْ شِئْتَ أَسْمَعُكَ تَضَاعِيهِمْ فِي النَّارِ ³³	Zayıf ³⁴
Mev'ûde Ateştedir		الوائدة والمؤودة في النَّارِ ³⁵	Hasen/Sahih ³⁶
Serçe		دُعِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى جَنَازَةِ غُلَامٍ مِّنَ الْأَنْصَارِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ طَوِّبْ لِهَذَا غُصْفُورٍ مِّنَ عَصَافِيرِ الْجَنَّةِ، لَمْ يُدْرِكِ الشَّرَّ، وَمَمْ يَعْمَلُهُ، قَالَ: أَوْ غَيْرُ ذَلِكَ يَا عَائِشَةُ " إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ لِلْجَنَّةِ أَهْلًا،	Sahih ³⁸

³¹ "Hatice, Nebi (s.a.v.) Cahiliyye'de ölen iki çocuğunun (ahiretteki durumu hakkında) sordu. Hz. Peygamber: "O ikisi de ateştedir" buyurdu. Hatice'nin yüzünde bir hoşnutsuzluk görüldü. Bunun üzerine H Peygamber: "Eğer o ikisinin (cehennemdeki) yerlerini görseydin onlara buğz ederdin" buyurdu. Bunun üzerine Hatice: "Ey Allah'ın rasûlü, peki ya senden olan çocuğum diye sordu. Hz. Peygamber: "O cennettedir" buyurdu. Akabinde Allah'ın rasûlü şöyle buyurdu: "Hiç şüphe yok ki müminler ve onların çocukları, cennette, müşrikler ve onların çocukları da cehennemdedir" buyurdu." Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/134.

³³ "(Aişe) Allah Resulüne müşrik çocukları konusunu açtı. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Eğer istersen sana ateşte çıkardıkları sesleri dinleteyim" buyurdu." Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/208; Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsnedu Tayâlisî*; Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürçânî İbn 'Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-riçâl* (Beirut: Dâru'l-fikr, 1988).

³⁴ Bu rivayet isnadında yer alan Ebu Ukayl'in zayıflığı ve Buhey'e'nin cehaleti sebebiyle zayıf kabul edilmiştir. Zira Ebu Ukayl bu rivayeti Bukey'e'den dinleme noktasında infirad etmiştir. Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve veşâyâtu meşâbir ve'l-a'lam* (Beirut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2003), 4/543; Abdullah Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl* (Riyad: el-Fârûku'l-hadîsiyye, 2001), 12/359.

³⁵ "Çocuğu diri diri mezara gömen kadın da, diri diri mezara gömülen çocuk (bir yorumda annenin kastedildiği ileri sürülür) da cehennemdendir" Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (b.y.: Dâiratu'l-meârifî'l-osmânî, t.s.); Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, "Sünen" 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/478.

³⁶ Mürsel olmakla birlikte ravilerinin sağlam olduğunu söylemiştir. Bu rivayetin bazı versiyonları hasen olarak nitelenmiş, Münzirî herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Şuayb bir ravisi dışında hadisi sahih olarak nitelerken Elbânî, doğrudan sahih olduğunu söyler. Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir, *Mu'cemu's-suyûb* (Dımeşk: Dâru'l-beşâir, 2000), 902; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 478; Ebü'l-Hasen Nûrüddin Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Heysemî, *Mevâridü'z-zam'ân ilâ zevâ'idi İbn Hibbân* (Dımeşk: Daru's-sikâfeti'l-arabiyye, 1992), 1/164; Muhammed b. İbrahim Menâvî, *Keşfu'l-menâbic ve't-tenâkîb* (Beirut: Dâru'l-arabiyye, 2004), 1/116.

³⁸ Ravilerinden Talha b. Yahya dışındaki hepsi Buhari ve Müslim'in ortak ravilerindedir. Talha ise Müslim'in kendisinden rivayet dinlediği isimlerdendir. Buhari onu eleştirmiş olsa da, Ebû Hatim, Ebu'z-Zür'a, Yahya b. Main ve Ahmed b. Hanbel gibi isimler onu sika olarak tavsif etmişlerdir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 6/58; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/901.

		خَلَقَهَا لَهُمْ، وَهُمْ فِي أَصْلَابِ آبَائِهِمْ، وَخَلَقَ لِلنَّارِ أَهْلًا، خَلَقَهَا لَهُمْ، وَهُمْ فِي أَصْلَابِ آبَائِهِمْ ³⁷	
İmtihan edileceklerdir.		يُؤْتَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِالْمَسْخُوعِ عَقْلًا، وَبِالْهَالِكِ فِي الْفِتْرَةِ، وَبِالْهَالِكِ صَغِيرًا، فَيَقُولُ الْمَسْخُوعُ عَقْلًا: يَا رَبِّ، لَوْ آتَيْتَنِي عَقْلًا، مَا كَانَ مِنْ آتِيَّتِهِ عَقْلًا بِأَسْعَدَ بِعَقْلِهِ مِنِّي. وَيَقُولُ الْهَالِكُ فِي الْفِتْرَةِ: يَا رَبِّ، لَوْ آتَانِي مِنْكَ عَهْدٌ، مَا كَانَ مِنْ آتَاهُ مِنْكَ عَهْدٌ بِأَسْعَدَ بِعَهْدِكَ مِنِّي. وَيَقُولُ الْهَالِكُ صَغِيرًا: يَا رَبِّ، لَوْ آتَيْتَنِي عُمْرًا، مَا كَانَ مِنْ آتِيَّتِهِ عُمْرًا بِأَسْعَدَ بِعُمُرِهِ مِنِّي. فَيَقُولُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: فَإِنِّي أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ، أَفْتَطِيعُونَنِي؟ فَيَقُولُونَ: نَعَمْ وَعِزَّتِكَ. فَيَقُولُ: إِذْهَبُوا فَادْخُلُوا جَهَنَّمَ. وَلَوْ دَخَلُوهَا مَا ضَرَّرْتُمْ شَيْئًا، فَيَخْرُجُ عَلَيْهِمْ قَوَائِمٌ مِنَ النَّارِ، يَطَّوْنُ أَهْمًا قَدْ أَهْلَكْتُمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ، فَيَرْجِعُونَ سِرَاعًا وَيَقُولُونَ: يَا رَبَّنَا، خَرَجْنَا وَعِزَّتِكَ نُرِيدُ دُخُولَهَا، فَخَرَجْتَ عَلَيْنَا قَوَائِمٌ مِنَ نَارٍ، ظَنَنَّا أَنْ قَدْ أَهْلَكْتُمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ. ثُمَّ يَأْمُرُهُمْ ثَانِيَةً فَيَرْجِعُونَ كَذَلِكَ، وَيَقُولُونَ كَذَلِكَ، فَيَقُولُ	Zayıf ⁴⁰

³⁷ “Nebî (s.a.v.) ensardan bir çocuğun cenazesine çağrıldı. (Aişe) Ben “Ey Allah’ın Resülü! Cennet serçelerinden bir serçe olduğu için ne mutlu bu çocuğa. O, kötülüğünü idrak etmedi ve işlemedi” dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Belki de öyle değildir ey Aişe. Zira Allah, cennet için bir zümre yarattı. (Öyle ki) Onlar daha ana babalarının sulblerinde iken onları cennet için yarattı. Cehennem için de bir zümre yarattı. Onlar da daha babalarının sulblerinde iken onları cehennem için yarattı.” buyurdu.” Müslim, *Sahîh*, "Kader" 30; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, "Cenaiz" 58; İbn Mâce, *Sünen*, "Mukaddime" 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/41.

⁴⁰ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi ahbâri'l-nâhiye* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1403), 2/923; Heysemî, *Mecele'u'ş-şevâid*, 7/217.

		الرَّبُّ: حَلَّتْكُمْ عَلَى عِلْمِي، وَإِلَى عِلْمِي تَصِيرُونَ، صُبِّهِمْ. فَتَأْخُذُهُمُ النَّارُ ³⁹	
İbn Abbas'ın fikir değişikliği		سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: أَتَى عَلِيَّ زَمَانٌ وَأَنَا أَقُولُ: أَطْفَالُ الْمُسْلِمِينَ مَعَ الْمُسْلِمِينَ، وَأَطْفَالُ الْمُشْرِكِينَ مَعَ الْمُشْرِكِينَ حَتَّى حَدَّثَنِي فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ، فَلَقِيْتُ الَّذِي حَدَّثَنِي عَنْهُ فَحَدَّثَنِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنْهُمْ فَقَالَ: اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ. ⁴¹	Sahih ⁴²
Müşrik çocukları hakkında konuşmamak		هذه الأمة موأثما - أو مقاربا - ما لم لا يزال أمر يتكلموا في الولدان والقدرة ⁴³	Sahih ⁴⁴

³⁹ “Kıyamet günü aklî engelliler, fetret ehliken ve küçük yaşta ölenler getirilir... Engelli der ki “Ya Rabbi! Bana akıl verseydin ben de akılsa hipleri gibi mutluluğa erişenlerden olurum.” Fetret ehli der ki “Ya Rabbi! Senden bana bir söz (davetçi) gelseydi bende kendilerine söz gelenler gibi mutluluğa ulaşanlardan olurum.” Küçük(yaşta ölen) der ki “Rabbim! Bana (daha uzun) yaşam verseydin, kendisine ömür verdiği kimse güzel bir yaşam sürerek (cenneti kazanma noktasında) benden daha mesûd olmazdı.” Bunun üzerine Rab tebareke ve teâlâ şöyle der: “Size bir şey emredeceğim. İtaat edecek misiniz?” Onlarda: “Senin izzetin üzerine yemin ederiz ki edeceğiz” derler. Allah: “Gidin ve cehenneme girin” der. (Hz Peygamber): Şayet girselerdi onlara hiçbir zarar dokunmayacaktı. (Bu emir üzerine onlara cehenneme yöneldiklerinde) ateşten bir kütle onların üzerini kaplar. Onlar da bunun Allah'ın yarattığı her şeyi yok edeceğini zannederler ve hızlıca gerisin geriye kaçarak şöyle derler: “(Allah'ım) Senin izzetine yemin olsun ki biz (o ateşten) çıktık ve (cennetine) girmek istiyoruz. Zira bizim üzerimizi ateşten bir kütle kapladı ve biz bunun Senin yarattığın her şeyi yok edeceğini zannettik. Bunun üzerine Allah ikinci bir kez (aynı şeyi) emreder de onlar yine gerisin geri dönerek aynı şeyleri söylerler. Tüm bunların ardından Rab şöyle buyurur: “Ben sizi ilmim üzere yarattım ve yine siz ilmim üzere döndürüleceksiniz. Onları kuşat (diye cehenneme emreder)!” Ateş de onları kuşatır.” Taberânî, *Mu'cemu'l-ensât*, 8/57.

⁴¹ “İbn Abbâs'ı işittiğime göre o şöyle diyordu: “Falanın falandan tahdis ettiği (şeyleri) duyduktan sonra müddetçe Müslüman çocuklarının Müslümanlarla, müşrik çocuklarının da müşriklerle birlikte olduğunu söyleyerek bir dönem geçirdim. Ancak (daha sonra) falanca tarafından Hz. Peygamber'e (bu konuda) bir soru sorulduğunda onun “Allah onların yaptıklarını en iyi bilendir” buyurduğunu işittim.” Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/73; Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsnedu Tayâlisî*, 1/434.

⁴² Busrî bu rivayet hakkındaki değerlendirmelerinde, “رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ وَأَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ بِسَنَدٍ صَحِيحٍ” ifadelerini kullanarak hadisin sened bakımından sahih olduğunu ifade etmektedir. Bûsîrî, *İhâfî'l-hıyere*, 521. Şuayb Arnavud da rivayetin sahih olduğunu senedinde yer alan ve tedlisle itham edilen Huşeym isiminde bir râvî bulunmasına karşın bu bağlamda destekçi metinler olmasından dolayı rivayetin sıhhatine tesir etmeyeceğini belirtir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/215 (*Müsned'in Müessesetü'r-risâle* baskısı için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk: Şuayb Arnavud, ... (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 2001), 3/343-344.

⁴³ “Kader ve (küçükken ölen) çocuklar hakkında konuşmadıkça bu ümmetin işleri uyumlu ve mutedil olmaya devam eder.” Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstü İbn Hibbân, *Sabîhu İbn Hibbân* (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1993), 15/118.

⁴⁴ Rivayetin değerlendirmesine ilişkin Hâkim “هذا حديث صحيح على شرط الشيخين ولا نعلم له علة ولا يخرجاه” diyerek mezkûr rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarını taşıdığını ve eserlerine almamalarını gerektirecek bir illet bulamadığını söylemiştir. Hâkim'in rivayet değerlendirmelerinde mütesahil olarak nitelendiği düşünüldüğünde, Zehebî'nin Müstedrek üzerindeki yorumları değerli kabul edilmiştir. Bu bağlamda Zehebî de “على شرطهما ولا علة له” şeklinde tespitte bulunmuştur. Heysemî de rivayetin Bezzâr da geçen versiyonunun dahi sened itibarıyla sahih olduğunu dile getirmiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhain* (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmıyye, 1990), 1/88; Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, 7/412.

2. Konuya Dair Hadis Ulemasının Görüşleri

Bu kısımda müşrik çocuklarının ahirette cehennem azabına uğrayacakları yaklaşımını benimseyen ya da konuyu genel anlamda tevakkuf görüşü çerçevesinde ele alan hadis uleması kronolojik olarak zikredilecektir. Muhaddis kimliği ağır basan ve hadis ilmi itibarıyla otorite kabul edilen âlimler üzerinden bir tahdide gidilerek hadis ulemasının görüşlerinin fikrî ve mezhebî dağılımı ile zamana göre değişimi gibi hususlar gözler önüne serilmeye çalışılacaktır. Mezkûr ulemanın her biri şahsî planda değerlendirilmeye tabi tutulmayacaktır. Zira müşrik çocuklarının ahiretteki durumu üst başlığı üzerinden izahlar getirileceği için bu bölümde hedeflenen temel gaye, hadisçiler üzerinden konunun genel bir üst başlıklandırmasını yapabilmektir. Dolayısıyla kişilerin tenkit ve tahlilinden öte bir sürecin neticesinde hadisçilerin genel eğilimlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda;

Hz. Âişe'nin yeni ölmüş bir çocuğun cennette bir serçe olduğunu belirtmesinin ardından Hz. Peygamber'in temkinli ifadesini içeren yukarıdaki rivayetten yola çıkarak; Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797)⁴⁵ ve İshak b. Râhûye (ö. 238/853) gibi isimler ve İmam Malik'in birçok talebesi⁴⁶ böylesi çocukların Allah'ın meşîetinde olduklarını söylerler. Ebu Bekr b. Esrem'in ise (ö. 261/874-75 [?]) tevakkuf ehli olduğu ifade edilir.⁴⁷

Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) bu konudaki görüşlerine dair farklı değerlendirmeler bulunsa da kendisinin müşrik çocuklarının cehennemde olduğu görüşünü benimsediği kabul edilmektedir.⁴⁸

Buhârî'nin (ö. 256/870) müşrik çocukları konusunda cennet görüşünü savunduğu daha fazla dile getirilmektedir.⁴⁹ Bununla birlikte onun tevakkuf yaklaşımını kabul ettiğini ileri sürenler mevcuttur.⁵⁰

Müslim (ö. 261/875) meseleyi izah sadedinde ilk önce fitrat hadisinin müstakil versiyonunu vermiş ardından muhtemelen buradaki fitratın doğru anlaşılması adına aynı rivayetin "Allah onların ne yapacaklarını bilir" şeklindeki tarikine işaret etmiştir. Akabinde

⁴⁵ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 4/15.

⁴⁶ Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *Nuhabü'l-efkâr fî tenkîhi nebâbi'l-ebbâr* (Katar: Vizâratu'l-evkâf, 2008), 6/415; Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilber, *et-Tembûd limâ fi'l-Mıvâttâ' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, çev. Mustafa Ulvi (Mağrib: Vizâratu'l-evkâf, t.y.), 18/70.

⁴⁷ Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Kesf li-müşkili'l-Şahîhayn* (Riyad: Dâru'l-vatan, 1997), 1/530-531; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 415; Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfî'l-musallîn* (Beirut: y.y., 1990), 1/349.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tarîku'l-hireteyn ve bâbü's-sa'âdeteyn* (Kahire: Dâru's-selefiyye, 1394), 1/389.

⁴⁹ Molla Gürânî, *el-Kevs erü'l-cârî ilâ riyâzi eĥâdis il-Buhârî* (Beirut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, 2008), 10/231.

⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/246; Muhammed Enver Şâh Hüseyinî Keşmirî, *Feyzü'l-bârî alâ Şahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005), 6/297.

her çocuğun fitrat üzerine doğacağını ancak bunun diliyle söyleyinceye kadar geçerli olduğunu belirten ziyadeli metni aktarır. Daha sonra, fitrat hadisinin bu sefer “Annesinin doğurduğu her insanı şeytan iki yanından çarpar. Yalnız Meryem’le oğlu müstesna” ziyadeli halini zikreder. Fıtrat hadisinin farklı tüm metinlerini veren Müslim daha sonra, “Allah onların ne yaptıklarını en iyi bilendir” hadisinin müstakil tarihini sunar. Bölüm sonuna doğru ise Hızır’ın öldürdüğü çocukla ilgili rivayeti ve serçe hadisini rivayet eder.⁵¹ Şurası bir gerçektir ki, Müslim’in de tıpkı Buhârî gibi konuya dair doğrudan bir izahının olmaması kendisinin görüşlerine ilişkin net bir şey söylemeyi zorlaştırmaktadır. Ancak rivayet örgüsüne bakıldığında ilk olarak fitrat hadisinin doğru anlaşılmasını sağlayacak versiyonunu vermesi, akabinde konuyu Allah’ın bilgisine havale eden versiyonları zikretmesi ve son kısımda da ergenlik çağına girmezden evvel ölen çocukların doğrudan cennete gitmeyecekleri yönündeki hadis metinleri sunması, kendisinin bu konuda net bir sonuca ulaşamadığını göstermektedir. Bu sebeple Müslim’in görüşünü; müşrik çocukların cennetlik olduğu şeklindeki değerlendirmeler yerine,⁵² bunu bir yönüyle tevakkuf olarak adlandırmak daha uygun gözükmektedir.

Sünen-i Erba’a müelliflerinden İbn Mâce (ö. 273/887) bu mevzuyu özel bir başlık altında işlememiştir. Ayrıca konuya mesnet teşkil edecek neredeyse hiçbir rivayete de eserinde yer vermemiştir. Ebû Dâvud ise (ö. 275/889) hususi bir başlık içerisinde konuyu işlemiş ve tespit edebildiği farklı görüşlere medar olabilecek bütün rivayetleri aktarmıştır.⁵³ Tirmizî (ö. 279/892), “باب الغارة والبيات وقتل النساء والصبيان” (Gece Baskınları ve Kadınların ile Çocukların Öldürülmesi Bâbı) başlığı altında meseleye yaklaşmıştır. Burada fitrat hadisinin “Allah onların yaptığı her şeyi bilir” şeklindeki ziyadeli versiyonunu zikretmiştir.⁵⁴ Buradan hareketle kendisinin fitrat hadisini, müşrik çocuklarının cennete girecekleri şeklindeki yorumlamadığını söylemek mümkündür. Zira mezkûr rivayetin “Allah onların yaptığı her şeyi bilir” şeklindeki tarihini kullanması, onun tevakkufu benimseyenlere daha yakın durduğu izlenimi vermektedir. Nesâî’ye (ö. 303/915) gelindiğinde ise konu hakkında duruşunu en net belli edenin kendisi olduğunu söylemek hatalı değildir. Çünkü “باب أولاد المشركين” (Müşrik Çocukları Bâbı) ismindeki terceme altında konuyu irdeleyen müellif, bâbda dört rivayete yer vermesine karşın bunların tamamı, “الله أعلم بما كانوا عاملين” (Allah ne yapıp edeceklerini en iyi bilendir) hadisinin farklı tarihleridir.⁵⁵ Dolayısıyla Nesâî’yi bu konuda tevakkuf ehli arasında zikretmek mümkün gözükmektedir.

İbn Huzeyme (ö. 311/924) eserlerinden elimizde kalan kısımları itibarıyla bu konuya dair herhangi bir izahta bulunmamıştır. Ancak onun önde gelen talebelerinden İbn Hibbân (ö. 354/965) “باب الفطرة” (Fıtrat babı) isimli başlık altında konuyu uzunca mütalaa eder. İlk

⁵¹ Müslim, *Sahih*, “Kader” 6.

⁵² Selim Demirci, “Kelâmî Bazı İhtilafların Kaynağı Olarak Hadisler: Müslüman Olmayanların Bulûğ Çağına Ermeden Ölen Çocuklarının Ahiretteki Durumuna Dair Bazı Rivayetler”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 50 (2016), 143..

⁵³ Ebû Dâvud, *Sünen*, “Sünne” 18.

⁵⁴ Tirmizî, *Sünen*, “Kader” 5.

⁵⁵ Nesâî, *Sünen*, “Cenaiz” 60.

olarak fitrat kelimesinin İslam manasında olmadığını, “hilkat” anlamına geldiğini, bu sebeple “ana karnında herkesin iyi ya da kötü, durumunun belli olması anlamında” kullanıldığını söyler. Daha sonra fitrat hadisi ile Allah’ın her şeyi bildiğine ilişkin rivayetin birbiriyle çeliştiğini söyleyenlerin vehmettiğini ifade eder. Akabinde de fitrat hadisinin devamı olarak gelen “الله أعلم بما كانوا عاملين” (Allah ne yapıp edeceklerini en iyi bilendir) şeklindeki ziyadeli versiyonda herhangi bir kapalılığın bulunmadığını belirtir. Netice itibarıyla konuya dair rivayetler arasında bir zıtlık oluşmadığını dile getiren İbn Hibbân, “Cennet serçesi” rivayetini vermiş ve Hz. Peygamber’in Müslüman çocuklarını dahi doğrudan cennete girmeleri konusunda emin olamadığını belirterek Müşrik çocuklarına dair net bir tespit bulunmamıştır.⁵⁶ Dolayısıyla kendisini tevakkuf ehlinden saymak gerekmektedir.

Hattâbî (ö. 388/998) hadiste geçen “من آبائهم” (...babalarındandır) ifadesinden yola çıkarak müşrik çocuklarının cehennemde olduklarını söyler.⁵⁷

Beyhakî’nin (ö. 458/1066) ifadelerinden müşrik çocuklarının babaları hükmüne tabi olacağı sonucu çıkmaktadır. Bu yorumlamayı cehennem görüşünü savunanlardan ayıran ise babasının sonradan din değiştirme durumunda çocuğunda akıbetinin değişeceği.⁵⁸

İbn Abdilberr (ö. 463/1071) bu konuya özel bir bölüm açmıştır. Ona göre İslam uleması –bazı şaz görüşler hariç tutulduğunda- Müslüman çocuklarının ihtilam olmadan ölseler bile cennette oldukları noktasında icma etmişlerdir. Müşrik çocuklarına gelindiğinde ise bu konuda varid olan hadisler birbiriyle muaraza halindedir. Buradan hareketle ulema da kendi arasında ihtilafa etmiştir. Ehl-i sünnetin geneli müşrik çocuklarının cennet ya da cehennemde olduklarına dair kesin hüküm vermekten kaçınmışlardır. Diğer bir kesim ise “وهم منهم” (onlar babalarındadır) ifadesiyle kastedilen çocukların dünyevi hükümlerde babalarına tabi olduğunu, bununla ifade edilmek istenen şeyin de onu öldüren kimsenin diyet ya da keffaretle karşı karşıya kalmayacağı şeklinde olduğunu belirtir ve onların cehennemde olduğu görüşünü benimsemiştir. İbn Abdilberr “والله أعلم” (Allah en iyi bilendir) diyerek temkinli bir ifadenin ardından devam eden satırlarda yine ilim ehli olarak nitelediği bir kesimin müşrik çocuklarının cennette oldukları görüşünü benimsediklerini aktarır. Burada fitrat hadisi ve bu meyanda birçok rivayet zikrederek onların delillerini ortaya koyar. Tüm bu aktarımların ardından kendisinin tevakkuf ehlinden olduğunu gösteren değerlendirmelerde bulunur.⁵⁹

Kâdî İyâz (ö. 544/1149) mesele hakkındaki görüşleri ve delillerini aktardıktan sonra, “وكل هذا راجع إلى ما قدره الله تعالى في سابق علمه وأزلى مشيئته” (Bütün bunlar Allah’ın ilminde yer aldığı şekilde ve ezeli meşietine göre O’nun tarafından takdir edilmiştir) demek suretiyle

⁵⁶ İbn Hibbân, *Sabîhu İbn Hibbân*, 1/336-350.

⁵⁷ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb Hattâbî, *İ’lâmü’s-sünen* (Mekke: Câmiatu Ummu’l-kurâ, 1988), 1/718.

⁵⁸ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 6/333.

⁵⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber, *el-Ecvibetü’l-müstev’ibe fi’l-mesâ’ili’l-müstagrîbe fi kitâbi’l-Buhârî* (Riyad: Vakfu’s-selâm, 2004), 201-216.

müşrik çocuklarının ahiretteki durumlarına ilişkin neticenin Allah'ın meşietinde olduğunu ifade eder.⁶⁰

Kirmânî (ö. 786/1384) Beyzavî'den alıntıladığı, “الثواب والعقاب ليسا بالأعمال وإلا لزم أن لا يكون الذراري لا في الجنة ولا في النار بل الموجب لهما هو اللطف الرباني والخذلان الإلهي المقدر لهم في الأزل (Mükâfat ve ceza amellere göre değildir. Aksi halde çocukların cennette ve cehennemde olmamaları gerekirdi. Cennet ve cehennem için gerekli olan ezelde takdir edilen Rabbanî lütuf ve hızlandır. Çocuklar hakkında tevakkuf etmek vaciptir. Onlardan cennette olanlar yaşasalardı cennet ehlinin amelini cehennemde olanlar da cehennem ehlinin amelini işleyeceklerdi) ifadelerden yola çıkarak, müşrik çocuklarının doğrudan cennet ya da cehennemde olmaması gerektiğini, çünkü yaşasalardı kiminin cennetlik kiminin de aksi ameller işleyerek cehennemlik olabileceğini, bu sebeple doğrusunun tevakkuf olduğunu belirtir.⁶¹

Molla Gürânî (ö. 893/1488) kâfir çocuklarının babaları hükmünde oldukları şeklinde dolaylı ve bir yönüyle kapalı bir yorumda bulunur.⁶²

Kastallânî'ye (ö. 923/1517) gelindiğinde kendisi konuya dair farklı görüşlere değindikten sonra, “بأن ذلك بعد أن يقع الاستقرار في الجنة أو النار، وأما في عرصات القيامة فلا مانع من ذلك” (Cennet veya cehennemde olduklarına karar verildikten sonra arafta kalmalarında da bir mani yoktur) ifadelerinden de anlaşıldığı üzere müşrik çocuklarının arafta kalmalarında bir engel bulunmadığını söyler.⁶³ Bu görüşünün tevakkuf yaklaşımına temel olduğu, eserinin ilerleyen kısımlarındaki izahlarından anlaşılmaktadır.⁶⁴

Süyûtî'ye (ö. 911/1505) göre müşrik çocukları Müslümanlara saldırmadıkça öldürülmez. Ancak onlarla alakalı dinî hüküm, babalarının dini üzerine olduğu şeklindedir.⁶⁵ Zekeriyâ el-Ensârî de (ö. 926/1520) aynı görüştedir.⁶⁶

Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) tıpkı Molla Gürânî gibi müşrik çocuklarının dünya işlerinde babalarına tabi olduklarını söyleyerek konuya dair net bir cevap vermeyenler arasındadır.⁶⁷ Keşmirî (1875-1933) de aynı şekilde böyle çocukların dünyevî hükümler itibarıyla babalarına

⁶⁰ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 8/151.

⁶¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîbi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabi, t.y.), 4/153.

⁶² Molla Gürânî, *el-Kevs. erü'l-cârî*, 6/31.

⁶³ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Kastallânî, *İrşadü's-sâri li şerhi Sahîbi'l-Buhârî* (Mısır: Matbaatü'l-kübrâ, 1323), 2/471.

⁶⁴ Kastallânî, *İrşadü's-sâri*, 9/348.

⁶⁵ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Süyûtî, *et-Tevşîh 'ale'l-Câmi'î's-Şahîh* (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1998), 1988.

⁶⁶ Ebü Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî Zekeriyâ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-bârî 'alâ bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî* (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2005), 6/128.

⁶⁷ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-me'âtib şerhu Mişkâtü'l-Mesâbîh* (Beyrut: y.y., 2001), 1/267-268.

tabi olduğunu söyler⁶⁸ ancak devam eden satırlarda, “فالمسئلة هي التوقف” (Bu meselede tevakkuf gerekir) şeklindeki yorumuyla görüşünün tevakkuf olduğunu açıkça belirtir.⁶⁹

Son dönem ulemasının genel eğilimi müşrik çocuklarının cennete gireceği şeklindedir.⁷⁰ Ancak nadiren de olsa Takıyyuddin Muhammed gibi bu konuda hususi eserler kaleme almış isimler tevakkuf görüşünü benimseyebilmişlerdir.⁷¹

3. Muhaddislerin Görüşleri Çerçevesinde Genel Bir Değerlendirme

Müşrik çocuklarının ahiretteki durumlarına ilişkin ifade edilmesi gereken ilk ve en temel husus bu meselede varit olan rivayetler arasında ciddi bir çelişkinin varlığıdır. Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Ma'zerî (ö. 536/1141) gibi isimler bu işkâle özellikle işaret etmişlerdir.⁷² İbn Abdilber (ö. 463/1071), “وهي كلها أسانيد ليست بالقوية ولا يقوم بها حجة” (Konuya dair rivayetlerin) tamamı kuvvetli olmayan ve delil olarak kullanılmayacak senetlere sahiptir) demek zorunda kalmıştır.⁷³

Rivayetler arasındaki bu teâruz ulemanın metinlere yaklaşımını ve yorumlama biçimlerini de ciddi manada etkilemiş ve hadisçiler arasındaki fikri ayrışma artarak devam etmiştir. Kâdî İyâz bu durumu, “واختلاف هذه الظواهر بسبب اضطراب العلماء في ذلك” (Bahse konu bu vakıaların ihtilafı, ulemanın bu konuda yaşamış olduğu fikrî çıkmazlar/ıstırab sebebiyledir) sözleriyle ifade etmektedir.⁷⁴ Bahse konu ihtilaf iki yönde ilerlemiştir. Bunlardan ilki, konuya dair hadislerin farklı anlaşılmaya müsait olması ve bu sebeple ulemanın muhtemel yorumlamalardan birini seçmesine dayalıdır. Örneğin; “الله أعلم بما كانوا عاملين” (Allah ne yapıp edeceklerini en iyi bilendir) rivayeti bu versiyonuyla nakledilmenin yanı sıra, fitrat hadisi, müşrik çocuklarının babalarının hükmüne tabi olduklarını bildiren rivayet ve hatta Hz. Hatice'nin İslâm'dan önceki çocuklarının durumunu sorduğu haberle birlikte hadis literatüründe yer bulmuştur. Keza aynı metnin ziyadesiz hali dahi yorumlamaya açıktır. Zira bu konudaki bilginin Allah'a ait olduğunu ifade eden hadisteki bahse konu bilgi, cennet ya da

⁶⁸ Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî*, 224-225.

⁶⁹ Feydul bari 3/81-82

⁷⁰ Kamil Miras ile bu meselede müstakil çalışmalar kaleme almış olan Dübeyhi, Abdulazîz Ruşeyd el-Eyyûb, Ahmed Yusuf en-Nisf ve Muntasır Nasır Muhammed Esmer, Demirci ve Aytekin gibi isimler müşrik çocukların ahirette cennetlik oldukları görüşünü benimsemektedirler. Kâmil Miras, *Sabîb-i Buhârî Mubtasarı Tecrîd-i Sarîb Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 4/599; Arif Aytekin, “İslamda Müşrik Çocuklar Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 30 (2008), 137; Süleymân b. Muhammed Dübeyhî, *Ehâdîsu'l-'akâdeti el-mutevebbemu işkâlubâ fi's-sabîbahayn* (Riyad: Mektebetu dâri'l-minhâc, 1427), 654-659; Abdulazîz Ruşeyd Eyyûb, “Masîru etfalil müşrikîn fi'l-âhirati”, *Havliyyetü kâilliyeti'd-dirâsâti'l-islâmiyyeti'l-arabiyye* 2/8 (2018), 957-1024; Muntasır Nâsır Muhammed Esmer, “el-Ehâdîsu'l-vâride fi masîri'l etfali fi'l-âhire”, *Mecelletü Câmîati Dimeşk*, (2010), 17.

⁷¹ Takıyyuddin Muhammed, *el-Kavlu'l-müstebîn fi hukmi etfali'l-müşrikîn* (b.y.: y.y., t.y.), 1-10.

⁷² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-marife, t.y.), 4/31; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sikillî Mâzerî, *el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim* (Tunus: Dâru't-Tünûsiyye, 1988), 3/319.

⁷³ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilber, *el-İstizkâru'l-câmi' li mezâhibi'l-fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-aktâr* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2000), 3/114.

⁷⁴ Kâdî İyâz, *İkmâlî'l-Mu'lim*, 8/150.

cehennem şeklinde farklı suretlerde mütalaa edilebilmiştir.⁷⁵ Nitekim fitrat kelimesinin manası üzerinde de ittifakın olduğunu söylemek zordur. Bu bağlamda fitrat; İslâm, hilkat, babalarının dini ya da İslâm'a müheyya olmak gibi farklı şekillerde yorumlanmış⁷⁶ ve bu muhtemel anlamların her biri ilgili hadisten çıkarılacak hükmü doğrudan etkileyebilmiştir.

Muhaddislerin hadis yorumlamalarına ilişkin ikinci ayrışma noktası ise metinlerin zahirine dayalı izahlar sebebiyle ortaya çıkmıştır. Örneğin, “الوائدة والموودة في النار” (Kız çocuğunu diri diri gömen de gömülen kız çocuğu (annesi olarak da anlam verilmiştir) da cehennemdedir) rivayetindeki “الموودة” kelimesinin zahiri üzerinden yorumlamalarda bulunarak müşrik çocuklarının cehennemde olduğunu söyleyen bir kesim oluşmuştur. Zahire dayalı bu bakış İbn Teymiyye⁷⁷ ve İbnü'l-Kayyim⁷⁸ gibi isimleri konuya dair herhangi bir değerlendirmede bulunmayarak müşriklerin çocukları hakkında mutlak hüküm verilemeyeceği, onların bir kısmının cennette ve bir kısmının cehennemde olacağını söylemeye itmiştir.⁷⁹ Ancak yorumda bulunanlar hadiste yer alan “الموودة” kelimesinin aslının “موودة لها” olduğunu ve “diri diri gömülen çocuğun annesi”ne raci kılınması gerektiğini söylemişlerdir. Zira bu hadisin sebep-i vürûdu da çocuğunu gömen bir annenin durumuyla alakalıdır.⁸⁰ Müşrik çocuklarının ahiretteki durumlarına ilişkin çözüm arayışlarının bir yönünü de zamanın değişimiyle yaşanmış olması muhtemel hükmî değişim oluşturmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak; İbn Abbas'ın “اللَّهُ أَكْبَرُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ” rivayetini duyuncaya kadar müşrik çocuklarının ateşte olduğunu söylemesine ilişkin rivayet dile getirilmiştir. Akabinde fitrat hadisinin söyleniş zamanı feraize ilişkin hükümlerin netleşmesiyle irtibatlandırılmıştır. Buna göre buradaki “fitrat” kavramının ahirete ilişkin hususlar değil dünyevî bazı ahkâmı alakalı olduğu dile getirilmiştir.⁸¹ Modern bazı çalışmalarda ise Hz. Peygamber'in İslâm'ın ilk zamanlarında müminlerin Cahiliyye Dönemi'ne dair bağlarını tamamen koparmak için böylesi çocukların cehennemde olduklarını söylediği, İslâm mukavemet gösterince de tüm çocukların cennette oldukları şeklinde üslubunu değiştirdiği iddia edilmiştir.⁸² Ancak bu görüşlerin hepsi mukabili rivayetler dikkate alınmadığında mantıklı gibi gözükse de konuya dair muarız metinlerle birlikte düşünüldüğünde yeterli olmamaktadır.

Netice olarak muhaddisûn, “konuyu düşünce planında en ayrıntılı bir şekilde irdeleyip ilgili hadisleri ve ayetleri uzun uzadıya şerh ve tefsir etse de belli bir prensip üretememiş”tir.⁸³

⁷⁵ Zekeriyâ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-bârî*, 3/461; Tahâvî, *Şerhu Müşkilil-lâsâr*, 15; Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *Nubabu'l-efkâr fi tenkîhi nebâbi'l-ebbâr*, 6/415-418; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ibtilâfü'l-musallîn*, 1/349.

⁷⁶ Abdulkadir Evgin, “Hadislerde ‘Fitrat’ Kavramı ve ‘İslam Fitratı’ Söyleminin Tenkidi”, *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/1 (2003), 97-103.

⁷⁷ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-fetâva* (b.y.: Dâru'l-vefâ, 2005), 4/310-315.

⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Keşf li-müşkilil-Şahîhayn*, 2/366.

⁷⁹ Konuya dair ayrıntılı bilgi için bk. Dübeyhî, Süleyman b. Muhammed, *Ehâdisü'l-akîde*, Riyâd: Mektebetül minhac, 1427), s. 652.

⁸⁰ Azimâbâdî, *Arnu'l-ma'bûd*, 12/322.

⁸¹ Tahâvî, *Şerhu Müşkilil-lâsâr*, 4/15.

⁸² Arif Aytakin, “İslamda Müşrik Çocuklar Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 30 (2008), 126.

⁸³ Aytakin, “İslamda Müşrik Çocuklar Meselesi”, 126.

Öyle ki bu konuda ulemâya ait icmânın olduğunu dile getiren isimler, bu görüş birliğinin mahiyeti noktasında dahi ayrıışmışlardır. Örneğin, İbn Abdilberr ve İbn Battâl'a göre üzerinde icmâ edilen görüş "meşiet",⁸⁴ Nevevî ve Birgivî'ye göre "cehennem",⁸⁵ İbn Melek'e göre de tevakkuftur.⁸⁶ Dolayısıyla hadis uleması ilgili rivayetlere kimi zaman sadece fikhî açıdan yaklaşmışlardır.⁸⁷ Keza, Kütüb-i Sitte müellifleri başta olmak üzere birçok hadis musannifinin eserlerinde kendi görüşlerini en açık ifade ettikleri kısımların bâb başlıkları olduğu malumdur. Ancak onların müşrik çocuklarının ahiretteki durumlarına ilişkin net başlıklandırmalar yapmadıkları görölür. Kelâm ilmi muvacehesinde bakıldığında müşrik çocuklarının ahiretteki durumlarına ilişkin on'a yakın iddia ortaya atılmışken, hadis uleması bunlara genellikle sadece ismen değinmiş ve bahse konu iddialardan cennet, cehennem ve tevakkuf üzerinden ilerlemişlerdir. Zira cennette hizmetçi olacakları, imtihan edilecekleri, toprak olacakları ya da diğer ihtimallere ilişkin rivayetlerin hepsi de zayıftır.⁸⁸ Öne çıkan ve kabul gören yaklaşımlar ise cennet, cehennem, tevakkuf⁸⁹ görüşleridir. Bununla birlikte nadiren cennette hizmetçi ya da araf görüşlerini doğrudan kabul etmese de gündeme taşıyan isimler olmuştur. Hadis uleması müşrik çocuklarının akıbetine ilişkin ortaya atılan iddiaların taksimine dair fikri müşterekte bulunmadıkları gibi çözüm önerileri noktasında da netlik yakalayamamışlardır. Tüm bu karışıklık ve anlamlandırmadaki zorluklara rağmen kısmen netlik arz eden husus, hadis ulemasının genel olarak tevakkuf görüşünü benimsemeleridir. Bunda konuya dair rivayetlerin çözüme kavuşturulmasındaki zorluğun etkili olduğu açıktır. Ancak tevakkufun keyfiyeti dahi kendi içerisinde ayrıışmıştır. Zira ilk dönem musannefatı içinde sadece rivayetleri aktarmakla yetinenler olmuştur. Aynı şekilde müşrik çocuklarının uhrevî durumunun Allah'ın meşietinde bulunduğunu söyleyenler ya da din ve dünya hükümlerinde babalarına tabi olduklarını ifade edip neticeye dair net ifadeler kullanmayanlar mevcuttur. Sonuç itibarıyla bu yaklaşımlar bir yönüyle tevakkuf olarak nitelenebilir.

4. Müşrik Çocuklarının Cehennemde Olduğu Görüşünü Savunan Kelam Fırkaları

---

⁸⁴ İbn Abdülber, *et-Tembîd*, 96; Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik İbn Battâl, *Şerhu'l-Câmi'î's-Şabîh* (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003), 3/333.

⁸⁵ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Şerhun'n-Nevevî alâ Sabîbi Müslim* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1392), 16/ 208; Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Ahmet Taşdemir, "Müslüman Çocukların Ahiretteki Durumları", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* XI/1 (2013), 507.

⁸⁶ Muhammed b. Abdüllatif er-Rûmî el-Hanefî İbn Melek, *Şerhu Mesâbibi's-sünne* (Kuveyt: Vizâratu'l-evkâf, 2012), 1/113.

⁸⁷ Örneğin mezkûr rivayetlerde; savaşta kadın ve çocukların sütre yapılması, öldürülmeleri gibi hükümler üzerinden çok uzun izahlar getirilmiştir. İbn Battâl, *Şerhu'l-Câmi'î's-Şabîh*, 5/168-169; Kastallânî, *İrşadü's-sâri*, 5/146.

⁸⁸ Konuya dair rivayetlerin değerlendirmesi adına ayrıca bakınız. Muntasır Nâsir Muhammed Esmer, *el-Ehâdîsu'l-nârîde fî masîri'l etfâli fi'l-âhire*, t.y., 17.

⁸⁹ Tevakkuf ile meşietin birbirinden bazı farkları olduğu ifade edilmiştir. Abdulazîz Ruşeyd Eyyûb, "Masîru etfalil müşrikîn fi'l-âhiratı", *Havliyyetü külliyyeti'd-dirâsâti'l-islâmiyyeti'l-arabiyye* 2/8 (2018), 990. Ancak üst bir bakışla yaklaşıldığında meşiette de bir hüküm vermeme Allah'a bırakma söz konusu olduğu için tevakkufu irtibatlı ve bir yönüyle benzerlik arz etmektedir.

Müşrik çocukları meselesini kelim ekolleri açısından incelemeye başlamak için makâlât ve milel-nihal türü eserlere müracaat etmek elzemdir. Eserlerine ulaşmakta problem yaşadığımız fırkaların görüşlerinin tespitinde bunlar kilit rol oynamaktadır. Onların cehennemlik olduklarını söyleyen fırkaların tespitini yapmak için bu eserlere baktığımızda bahse konu yaklaşımı benimseyenlerin çoğunlukla Hâricîler olduğu dikkat çekmektedir. Hâricîler, içlerindeki birkaç istisna fırka dışında, müşrik çocuklarının cehennemde olduğu görüşünü kabul etmişlerdir. Bu istisnalar Sufriyye ve Meymûniyye'dir.⁹⁰ Mezkûr fırkalar müşrik çocuklarının cennette olduğunu söyleyerek Hâricîlerin geneline muhalefet etmiştir. Hâricîler içerisinde azınlık sayılabilecek Se'âlibe ve Şebîbiyye ise bülüğ çağına erip İslam'a davet edilene kadar ne mümin ne de müşrik çocuklarının, iman ehli ya da kâfir şeklinde nitelenemeyeceğini iddia ederek Hâricîlerin ekseriyetine muhalefet edenler sınıfına girmişlerdir.⁹¹ Müşrik çocukları meselesine dair bu ihtilaflar Hâricî grupların birbirlerini tekfir etmesine kadar gitmiştir. Mesela Hâricîlerden Sufriyye bütün konularda Ezârika'ya uyduğu halde, çocuklara azap edilmesi hususunda onlardan farklı düşünür. Bu sebeple Sufriyye Ezârika'yı, Ezârika da onları tekfir etmiştir.⁹²

Hâricîlerin büyük bir bölümünü teşkil eden Ezârika ve Acârîde fırkaları müşrik çocuklarının cehennemde azap görecekları söylemişlerdir.⁹³ Ezârika'ya göre onların hükmü babalarının hükmü gibidir. Dolayısıyla müşrik çocukları babalarıyla beraber cehennemdedir.⁹⁴ Acârîde fırkası da müşrik çocuklarının babalarıyla beraber cehennemde olduğunu iddia etmiştir.⁹⁵ Bu fırkaların benimsedikleri bu görüşün kaynağı hadislerdir. Nitekim Hz. Peygamber'den rivayet edilen ve "Onlar babalarındandır" hükmünü içeren hadisler vardır. Yukarıda da zikrettiğimiz bu hadislerden biri şöyledir: Hz. Aişe Hz. Peygamber'e müminlerin çocuklarını sormuş, o da "Onlar babalarındadır" buyurmuştur. Hz. Aişe "amelsiz mi" diye sorduğunda ise Hz. Peygamber "onların ne amel işleyeceklerini Allah bilir" demiştir. Hz. Aişe bu defa müşriklerin çocuklarını sormuş, Hz. Peygamber "onlar babalarındadır" şeklinde cevap vermiştir. Hz. Aişe yine "amelsiz mi" dediğinde, Hz. Peygamber de "onların ne amel işleyeceklerini Allah bilir" ifadesini kullanmıştır.⁹⁶ Bu rivayeti tetkik ettiğimizde öncelikle belirtmemiz gereken husus rivayetin çocukların uhrevi durumuyla ilgili olduğudur. Çünkü farklı hadislerde de geçen⁹⁷ "onlar babalarındadır" ibaresinin dünyevi meselelere müteallik olduğunu söyleyen âlimler vardır.⁹⁸ Ancak bu rivayette Hz. Aişe'nin "amelsiz mi" sorusunun hiçbir ameli olmadığı halde ölen birinin ahiretteki durumunu öğrenmeye yönelik olduğu açıktır. Bu sebeple hadisin defin, miras gibi fikhî meselelere taalluk ettiğini söylemek güçtür.

⁹⁰ Eş'arî, *Makâlât*, 101; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 149.

⁹¹ Eş'arî, *Makâlât*, 97, 115, 116.

⁹² Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed Bağdâdî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Pîr Nasrî (b.y.: Dâru'l-meşrik, 1992), 67.

⁹³ Eş'arî, *Makâlât*, 89; Bağdâdî, *el-Milel ve'n-nihal*, 69; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 148.

⁹⁴ Eş'arî, *Makâlât*, 89.

⁹⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 148.

⁹⁶ Nasîruddîn Elbânî, *Sabîhu ve Da'îfu Süneni Ebî Dâvud* (İskenderiye: Merkezi'n-nûr, t.y.), 10/ 212.

⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *Sabîhu'l-Buhârî* (Şam: Dâru İbn Kesîr, 2002), Cihâd 144.

⁹⁸ Şah Veliyullah Dehlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* (Beyrut: Dâru'l-cil, 2005), 1/ 284.

Görüşlerini, muteber hadis kaynaklarında yer alan ve sahih olarak nitelenen bir rivayete dayandırmaları, Hâricîlerin en azından bu mesele özelinde genel eğilimlerine uygun olarak naklî delile başvurma açısından tutarlı olduklarını gösterir. Çünkü hadis sıhhat bakımından üzerine hüküm bina edilme salahiyetine rağmen bu konuda Haricîlerin karşısında yer alan ve rivayetleri göz ardı eden Mu'tezile vb. fırkalar tarafından dikkate alınmamıştır.⁹⁹ Meselenin çözümü noktasında başvurulması gereken naklî delil kullanımı, yöntem bakımından Hâricîlerin elini güçlendirmiştir. Bize göre uygun haberlerin delil olarak kullanılması, hele de o haber bir mesele hakkında hususan varid olmuşsa, ilim yapmanın gereğidir. Fakat burada tenkide açık husus Hâricîlerin sadece kendi görüşlerini destekleyen rivayeti kullanmalarındır. Nitekim müşrik çocuklarının cennete gireceğini bildiren hadisler de vardır.¹⁰⁰ Bu hadisleri sened ve metin itibarıyla kıyasladığımızda aralarında bir denklik bulunduğu ve delalet yönünden farkın olmadığı görülür. Nakilleri kullanma açısından tutarlı bulduğumuz Hâricîlerin, teâruz içeren rivayetleri tercihte aynı tutarlılığı gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Buna göre Hâricîleri yöntem olarak çelişkiye düşüren ve sadece cehennem hadisini dikkate almaya yönelen başka bir sebep olmalıdır. Hemen belirtmekte fayda var ki biz bu sebebin siyasi olduğunu düşünüyoruz.

Hâricîlerin yönteminin siyasi olduğu düşüncesine bizi sevk eden, onların diğer Müslüman mezheplere hatta kendi aralarında muhalif olanlara karşı tutumlarıdır. Zira fırkalar kendi düşünceleri üzerine oluşturdukları inanç tasavvurunu hayata geçirmek için diğer Müslümanlarla olan ilişkilerini zemin olarak kullanmışlardır.¹⁰¹ Bunun neticesinde Müslümanlar birbiriyle farklı alanlarda mücadelelere girişmişlerdir. Hâricîler de bu mücadele kapsamında, birçok meselede muhaliflerini küfürle itham etmişlerdir. Bu itham, fıkri çerçevede kalmamış, yaptırma da dönüşmüştür. Muhalifleriyle silahlı mücadele de yürüten Hâricîler bu mücadelelerde hem fiziksel hem de psikolojik olarak üstünlük sağlamak amacıyla muhaliflerinin kadınlarını ve çocuklarını dahi öldürmeyi caiz görmüşlerdir.¹⁰² Tabii bu davranışlarını meşru hale getirmek için de müşrik çocukları meselesine cehennemde olduklarına dair rivayet üzerinden yaklaşmışlardır. Kendilerine göre müşrik olan muhaliflerinin çocuklarının da babalarından bir farkı yoktur ve öldürülmeleri caizdir. Nuh Suresi'nde geçen "...onlar facir ve kâfirden başka doğurmazlar"¹⁰³ ayeti de bu hususta onlara mesnet olmuştur. Mücadele ettikleri, onlara göre kâfir/müşrik olanların çocukları da mezkûr ayet gereğince kâfir/müşriktir; öldürülmeleri caizdir.

Müslüman toplumu İslam'ın gereklerini yerini getirme anlamında yeterli görmeyen Hâricîler kendilerince onu düzeltmek için bir takım şiddet yollarına başvurmuşlar ve kendileri

---

⁹⁹ Abdülcebâr b. Ahmed b. Abdilcebâr el-Hemedânî Kâdî Abdülcebâr, *Şerbu'l-usûli'l-hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: TÜYEK, 2013), 2/ 292.

¹⁰⁰ Buhârî, *Sabîh*, Ta'bir 48.

¹⁰¹ Yunus Öztürk, "Giriş Yerine İslam Düşüncesinde Cennet ve Cehennem Ebediliği Tartışmaları", *Rahmet-i İlahiyye Burhanları ve İnsanların Akâde-i İlahiyyelerine Bir Nazar* (Ankara: Ankara Okulu, 2019), 20.

¹⁰² Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 140.

¹⁰³ Nûh 71/27.

dışında kalan Müslümanları tekfir ederek öldürülmelerine cevaz vermişlerdir.¹⁰⁴ Nitekim Ezârika'ya göre kendilerinin yaşadığı bölge dışındaki Müslümanlar dahi kâfirdir.¹⁰⁵ Tekfir konusunda bu denli katı ve sınır tanımaz politika izleyen bir fırkanın müşrik çocukları konusunda da bu katı politikasını devam ettirdiği görülmektedir. Acârîde fırkasının bir kolu olan Mükremiyye müşrik çocukları meselesinde daha ileri giderek onları babalarından ayrı bir insan olarak bile görmemişler, onların babalarının rüknü yani parçası olduğunu söylemişlerdir.¹⁰⁶ Buna göre Hâricîler nezdinde müşrik olan babalarının azap görmesinin doğal sonucu olarak çocuklar da azap göreceklerdir.

5. Müşrik Çocukları Hakkında Tevakkuf Görüşünü Benimseyen Kalam Fırkaları

Müşrik çocuklarının cennette veya cehennemde olduğuna dair görüşlerini savunanların yanı sıra bir de onlar hakkında cennette veya cehennemdedir şeklinde hüküm vermeyenlerin olduğunu söylememiz gerekir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere “hüküm vermemekten kaçınanlar”ı dört kategoriye ayırabiliriz:

1. Tevakkuf edenler,
2. Susanlar,
3. Allah'a bırakanlar,
4. İmtihana tabi tutulacaklarını söyleyenler.

Bu görüşlerden herhangi birini savunanlar neticede müşrik çocukları hakkında kendileri bir hüküm vermemişler, hükmü ya Allah'ın takdirine ve bilgisine ya da imtihanın sonucuna bırakmışlardır. Bu sebeple biz bu görüşlerin hepsini hüküm vermeyenler anlamında *tevakkuf*¹⁰⁷ edenler başlığı altında toplamayı uygun gördük.

Hâricîlerden bazı gruplar hem mümin hem de müşrik çocuklar hakkında hüküm vermeyi uygun görmemişlerdir. Mesela Acârîde'nin bir kolu olan Saltiyye kendilerine uyan ve teslim olanlara dost olduklarını fakat onların çocuklarından beri olduklarını söylemiştir. Çünkü onlara göre çocuklar henüz İslam'ı idrak etmemiştir.¹⁰⁸ Henüz Müslüman olmayan bu çocukların ileride iman ve küfürden hangisini tercih edeceğinin bilinmemesi Saltiyye'yi onlardan uzak durmaya itmiştir. Acârîde'den başka bir kavim de İslam'ı idrak edip kabul veya reddedene kadar hem mümin hem de müşrik çocuklarına ne dostluk ne düşmanlık yapılacağını söylemiştir.¹⁰⁹ Hâricîlerin ılımlı gruplarından biri sayılan İbâziyye hüküm belirtmekten kaçınan bir diğer fırkadır. Onlar müşrik çocukları konusunda tevakkuf etmiş,

¹⁰⁴ Rabiye Çetin, “Haricilik”, *Kelam Tarihi ve Ekolleri*, ed. Mehmet Evkuran (Ankara: Bilay, 2018), 64.

¹⁰⁵ Eş'arî, *Makâlât*, 89.

¹⁰⁶ Eş'arî, *Makâlât*, 100.

¹⁰⁷ Tevakkuf, aralarındaki teâruzun giderilemediği iki hadisle de amel etmeyip bir çözüm bulununcaya kadar beklemektir. Osman Demir, “Tevakkuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/ 579.

¹⁰⁸ Bağdâdî, *el-Milel ve'n-nihal*, 72.

¹⁰⁹ Bağdâdî, *el-Milel ve'n-nihal*, 73; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 149.

intikam için azap görmelerinin ya da lütuf olarak cennete girmelerinin caiz olduğunu söylemiştir.¹¹⁰ Kaynaklarda bu firkaların tevakkuf görüşünü tercih etme nedenlerine dair bir bilgi yer almasa da delillerin tearuzunun onları bu görüşe sevk ettiğini söylemek mümkündür.

Ehl-i sünnetin bir kısmı da müşrik çocukları konusunda tevakkuf etmiştir.¹¹¹ Tévakkuf görüşünü benimseyenler arasında Ebû Hanîfe¹¹² (ö. 150/767) gibi büyük âlimler vardır.¹¹³ Ebû Hanîfe deliller arasındaki tearuzdan dolayı bu görüşü seçmiştir.¹¹⁴ Bu meselenin tartışma konusu yapılmasının sebebi de mezkûr tearuzdur. Bunun yanında Hz. Peygamber'den gelen bazı rivayetler de onun bu hususta hüküm vermediğini göstermektedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Onların ne yapacaklarını Allah bilir".¹¹⁵ Bu hadis Hammâd ve diğerlerinin tevakkuf görüşünü seçmesine neden olmuştur.¹¹⁶ Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir başka meşhur hadis de şöyledir: Hz. Aişe'den şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber Ensar'dan bir çocuğun cenazesine çağırıldı. Ben de "Ey Allah'ın resulü, ne mutlu o çocuğa. Cennet serçelerinden bir serçe oldu. Ne bir günahı var ne de bir kötülük gördü" dedim. Hz. Peygamber "Öyle olmayabilir ey Aişe. Allah Teâlâ cennet ehlini cennet için yarattı. Onlar babalarının sulblerindedir. Cehennem ehlini de cehennem için yarattı. Onlar da babalarının sulblerindedir" buyurdu.¹¹⁷ Bu rivayetlerde Hz. Peygamber müşriklerin çocukları hakkında bir hüküm vermeyip durumlarını Allah'ın ilmine bırakmaktadır.

Tevakkuf eden âlimlerden bazıları *misak*¹¹⁸ görüşünü ortaya koymuştur. Ayette buyrulduğu üzere Allah Teâlâ Ademoğullarının sulbünden zürriyetlerini almış ve "Ben sizin rabbiniz değil miyim" diye sormuştur. "Bilakis rabbimizsin" denilerek cevap verilmiştir.¹¹⁹ Bu âlimlere göre Allah insanları küfür ve imana meyilli olarak yaratmıştır ve yarattıktan sonra da onlardan söz almıştır. Saadet ehli bu misakı gönüllü olarak, samimi şekilde, şekavet ehli ise gönülsüz olarak vermiştir. Müşrik çocukları bu sözü nasıl verdilerse ahiretteki durumları da

¹¹⁰ Eş'arî, *Makâlât*, 111; Şchristânî, *el-Mîlel ve'n-nibal*, 157.

¹¹¹ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li şerbi Sabîbi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matbatü'l-kübra'l-emiriyye, 1323), 9/ 349; Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd Kırmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerbi Sabîbi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1981), 7/ 153.

¹¹² Nûrüddîn Ali b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber* (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1998), 292; Ebu'l-Muîn Nesefî, *Babru'l-keâm*, 136.

¹¹³ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sabîbi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, t.y.), 8/ 30. Tûrî Fahreddin Râzî'nin müşrik çocuklarının cehennemde olduğu görüşünü benimsediğini söylese de Râzî de tevakkuf eden âlimler arasındadır. Nitekim o tefsirinde Hud suresi 44. ayeti yorumlarken "...iş bitirildi" cümlesine göre Allah kâfirlerin günahları sebebiyle çocukları boğar mı sorusuna şöyle cevap vermiştir: Doğru olan şudur ki Allah'a itiraz edilmez. O'nun yaptıklarından sual olunmaz. Bu cevaba göre Râzî çocuklar hakkında verilecek hükümlerin Allah'ın dilemesinde olduğunu söylemekte yani tevakkuf görüşünü benimsemektedir. Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1420), 244.

¹¹⁴ Ebu'l-Muîn Nesefî, *Babru'l-keâm*, 136.

¹¹⁵ Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sabîbu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, t.y.), Kader 6.

¹¹⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sabîbi'l-Buhârî*, 8/ 30.

¹¹⁷ Müslim, *Sabîb*, "Kader" 6.

¹¹⁸ Misak, Allah ile peygamberler ve kullar arasında gerçekleşen antlaşma anlamında kullanılmaktadır. Salime Leyla Gürkan, "Misak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30/ 172.

¹¹⁹ A'râf 7/ 172.

öyle olacaktır.¹²⁰ Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet aktarmıştır: İbn Abbâs'a müşrik çocuklarının durumu sorulmuş o da şöyle demiştir: “Allah onlardan birinci misakı aldı; ömürlerini tamamlamayacaklar, rızık almayacaklar, günah işlemeyecekler. Birinci misak üzere öldüler. Allah biliyor ki onlar müttakidiler; bu misakı bozmamışlardır. Fakat onların kalplerinde iman mı var şüphe mi var onu yalnızca Allah bilir”.¹²¹ Bu rivayetler misak görüşünü desteklese de birinci misakla ilgili elimizde bir delil olmadığı için elest bezminde bazı ruhların gönüllü bazılarının ise gönülsüz olarak misak verdiğine dair düşünce de hiçbir delile dayanmadığını, bunların tamamen sübjektif fikirlerden öteye gitmediğini söyleyebiliriz. Hal böyle olunca bu düşünceyi savunmak da mümkün olmamaktadır. Gönüllü misaka dayanak olarak gösterilen Âli İmrân Suresi 83. ayette¹²² bahsedilen gönüllü-gönülsüz boyun eğme ise dünya hayatıyla ilgilidir. Teklif geldikten sonra bazı insanlar gönüllü olarak iman etmekte bazıları ise ancak ölüm geldiğinde ahiret hayatı olduğunun farkına varıp inanmakta, fakat geç kalmaktadır.¹²³

Tevakkuf içinde yer verdiğimiz sonuncu yaklaşım imtihan görüşüdür. Çünkü her ne kadar “imtihan olacaklar” şeklinde bir hüküm belirtilse de cennette ya da cehennemde olmasını imtihanın neticesine bıraktığı için bu başlıkta zikredilmesi daha münasiptir. Ehl-i sünnetin önde gelen âlimi Eş'arî (ö. 324/935-36) *İbâne*'de müşrik çocuklarının ahirette bir ateş yakılarak imtihana tabi tutulacağını, yakılan bu ateşe girmeleri emredildikten sonra itaat edip girenlerin kurtulacağını, girmeyenlerin ise cehenneme gideceğini söylemiştir.¹²⁴ Netice olarak Eş'arî müşrik çocuklarının ahirette azaba uğramasını ancak teklife olumsuz cevap vermeleriyle mümkün görmektedir.¹²⁵ Fakat bu düşünce Ehl-i sünnet akaidine muhalif olduğu için eleştirilmiştir. Çünkü buna göre çocuklar ahirette teklife muhatap olmakta¹²⁶, ahiret imtihan ve ibtila yurdu haline gelmektedir. Fakat Ehl-i sünnet akaidinde ahiret imtihan yurdu değil dünyada tabi olunan imtihanın neticesinin alındığı bir yerdir.¹²⁷

Ehl-i sünnet içinde bazı âlimlerin yaptığı küfür tanımları müşrik çocukları meselesi vb. meselelerde problem oluşturmaktadır. Buna göre Eş'arî âlimlerden Âmidî (ö. 631/1233) imanı peygamberlerin getirdiklerini tasdik, küfrü ise onların getirdiklerini tekzip şeklinde tanımlayanların tasdik ve tekzip konusunda tarafsız kalanlar hakkında hataya düştüklerini söylemektedir. Âmidî Gazzâlî'nin (ö. 505/1111), küfrü tekzip şeklinde tanımlayanlardan

¹²⁰ Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa Vellevî, *el-Babru'l-muhîtu's-seccâc fî şerhi Sabîhi'l-İmam Müslim b. el-Haccâc* (b.y.: Dâru İbni'l-Cevzi, 1436), 492.

¹²¹ Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhi Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud (Beyrut: Müessesü't-târihi'l-Arabî, 2002), 1/ 457.

¹²² “Göklerde ve yerde bulunan herkes gönüllü-gönülsüz O'na boyun eğmişken ve döndürülüp O'na götürülecekken onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar!” Âli İmrân 3/83.

¹²³ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 1/ 621.

¹²⁴ Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim Eş'arî, *el-İbâne an usûlid'-diyâne* (Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, t.y.), 12.

¹²⁵ Harun Çağlayan, “Teklif Karşısında Çocukların Dünya ve Ahiretteki Durumu”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/1 (Şubat 2014), 56.

¹²⁶ Çağlayan, “Teklif Karşısında Çocukların Dünya ve Ahiretteki Durumu”, 56.

¹²⁷ Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerim Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Hans Peter Lens (Kahire: Li'l-mektebetü'l-Ezheriyye li't-turâs, 2003), 239; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1379, 3/ 246.

olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸ Müşrik çocukları, fetret ehli ve mecnunlar gibi hem tasdik hem de tekzip etmeyen gruptandır. Bu durumda Gazzâlî'ye göre müşrik çocuklarının tasdik etmediği için kâfir olması, tekzip etmediği için ise kâfir olmaması gerekmektedir. Bu açık bir çelişkidir. Bu nedenle küfür tekzibe has kılınamaz. Çünkü “Senin doğru söylediğini biliyorum fakat sana tabi olmuyorum” denilebilir. Böyle söyleyen biri kâfir olduğu halde tekzip etmiş değildir.¹²⁹

Tevakkuf görüşünü benimsemek yani tearuz eden deliller karşısında hüküm bildirmemek ilk bakışta kabul edilebilir bir yöntem olarak görünse de meselenin çözümüne katkı sağlamadığı ortadadır. Çünkü Müslümanlar açısından problem oluşturan bir husus çözüm beklemektedir. Bu mevzuyu Allah'ın bilgisine bırakmak her konuda olduğu gibi Sünni kelamın kazandırdığı ilkesel duruş gereği doğrudur. Nitekim en doğrusunu Allah bilir. Fakat dini ve dünyevi yaşantımızı sürdürmek adına her hususta bir tercih yapma zorunluluğu da ortadadır. Hz. Peygamber'den her ne kadar mütenakız rivayetler gelmişse de bir yöntem belirleyip hükme varabilmek için bu rivayetlerin yeterli olduğu kanaatindeyiz.

Dini sahaya giren meselenin doğru bir zeminde mütalaa edilmesi adına rivayet-dirayet veya nakil-akıl arasında dengeyi gözeterek birlikte değerlendirme yapılması zorunludur. Bu hem hadislerin sarıh bir biçimde anlam kazanması hem de metinlerin taalluk ettiği hükümleri sahih surette anlamlandırmayı sağlar. Müşrik çocuklarının uhrevi durumlarına işaret eden haberlerin yorumlanmasında da aynı husus geçerlidir. Muhteviyatı ve mevzunun genişliği sebebiyle tarafımızdan müstakil olarak ele alınan bir diğer çalışmada ifade edildiği üzere Ehl-i sünnet ulemasının büyük bir kısmı bu çocukların cennette oldukları görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüşü temellendirirken; rivayetleri telif gayretleriyle cehennem görüşünü benimseyen Hâricîlerden ayrılmışlardır. Zira bu kesim görüşlerine mesnet teşkil eden metinleri kullanırken muarız rivayetleri izah çabasına girmemişlerdir. Keza tevakkuf görüşünü benimseyen eğilime göre Ehl-i sünnetin izahları, konuyu cevapsız bırakmaması ve çözüm üretmesi itibarıyla daha nettir. Son tahlilde Ehl-i sünnetin tıpkı kendisi gibi cennet görüşünü savunan Mu'tezile ve Şia'dan da daha tutarlı bir yöntem takip ettiği söylenmelidir. Zira bu fırkalar konuya dair müşkil metinleri genellemeci bir tavırla âhâd olarak niteleyip kullanmayarak¹³⁰ -bir yönüyle- ilmi çizginin dışına çıkmışlardır. Ehl-i sünnet âlimleri ise bahse konu sahih rivayetleri akli ilkelerle destekleyerek metin-mana bütünlüğünü yakalamaya çalışmışlardır. Bir yönüyle Ehl-i sünnet uleması nakli, akli ilkeler ışığında değerlendirerek tearuz halindeki rivayetler arasında tercihte bulunmanın ve hüküm vermenin doğru yöntemini göstermişlerdir.

Sonuç

¹²⁸ Seyfüddin Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebi Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn*, thk. Ahmed Muhammed Mehdî (Kahire: Dâru'l-kütüb, 1423), 5/ 27.

¹²⁹ Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddin İbn Teymiyye, *Kitâbu'l-îmân*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî (Ammân: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1996), 229.

¹³⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/ 292; Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf el-Mürtezâ, *Resâilü's-Şerîf el-Mürtezâ* (Kum: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, ts.), 191.

Müşrik çocuklarının ahiretteki durumlarını cehennem ya da tevakkuf şeklinde niteleyen hadisçiler ve kelamcıların görüşleri çerçevesinde elde edilen neticeler aşağıda geleceği üzere ifade edilebilir. Müşrik çocuklarının akıbetine ilişkin her ne kadar on farklı görüş bulunduğu söylene de öne çıkanlar cennet, cehennem ve tevakkuftur.

Hadisçiler açısından bakıldığında; farklı görüşlere delil olabilecek aynı kuvvette rivayetlerin bulunması sebebiyle bu mesele müşkil bir vaziyet arz etmektedir. Zira farklı yorumlanmaya müsait metin içi ibarelerin varlığı ve hadis ulemasının kendi fikri ve mezhebi eğilimlerine dayalı yönetsel tercihleri sebebiyle konu üzerinde fikri bir müşterekte bulunulamamıştır. Hadisçiler konunun asıl kabul edilebilecek başlıklarında net ve ortak bir fikir beyan edemedikleri için çoğu kez meselenin fikhî açıdan ikincil yönlerine eğilmiş ve özellikle ilk dönemlerde genel olarak hususi bablandırma yapmamışlardır.

Hız. Peygamber'den rivayet edilen hadisler her üç görüş için de delil olabilecek niteliktedir. Mezhepler de kendi sistemlerine göre üç görüşten birisini tercih etmiştir. Hâricîlerin geneli cehennemde oldukları, Mutezile, Şia ve Ehl-i sünnetin bir kısmı cennette oldukları, yine Ehl-i sünnetin diğer bir kısmı ise tevakkuf görüşünü kabul etmiştir.

Mezheplerin müşrik çocukları meselesinde Hız. Peygamber'den nakledilen hadisleri kullanırken takip ettikleri yöntemler bazı problemler barındırmaktadır. İlk olarak söylememiz gerekir ki mezhepler görüşlerini belirlerken hadislerden bazılarını delil olarak kullanıp tearuz içeren diğer hadisleri görmezden gelme eğilimindedirler. Hâlbuki görmezden gelinen hadis de tek başına değerlendirildiğinde hüküm bina edilebilir niteliktedirler. Mesela cehennemde olduklarını söyleyen Hâricîler “Onlar babalarındandır” rivayetini temel alırken İbrahim (a.s.) ile ilgili rivayete değinmemiştir. Aslında bu rivayetlerin ikisi de sahihtir ve hüküm bina edilebilir niteliktedir. Fakat Hâricîler siyasi olarak rakiplerine üstün gelmek amacıyla cehennemde oldukları görüşünü tercih etmiş, diğer rivayeti dikkate almamıştır. Cennette olduklarını ya da tevakkuf edilmesi gerektiğini söyleyen diğer fırkalar da benzer bir tutumla cehennemde olduklarını bildiren rivayeti görmezden gelmiştir. “Kimse kimsenin günahını yüklenmez” gibi genel ilkelere tutunarak görüşlerini oluşturmaya çalışmışlardır.

Mezheplerin genel itibarıyla müşriklerin çocukları meselesinde yöntem açısından doğru bir tavır sergilediğini söylemek zordur. Karşıt görüşü savunanların delillerini dikkate almadan sadece kendi sistemine uygun delillerle cehennem ve tevakkuf görüşlerini savunmak mezhebin iç dinamikleri açısından tutarlı olsa da bütüncül bir yaklaşım sergilemek adına kullanışlı değildir.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ*. Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1351.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*. Beyrut: y.y., 2001.
- Ali el-Kârî, Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1998.
- Âmidî, Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *Ebkâru'l-efkâr fî usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Muhammed Mehdî. Kahire: Dâru'l-kütüb, 1423.
- Aynî, Bedreddîn Mahmud b. Ahmed. *Nubabu'l-efkâr fî tenkîhi nebâhi'l-ebbâr*. Katar: Vizâratu'l-evkâf, 2008.
- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sabîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- Aytekin, Arif. "İslamda Müşrik Çocuklar Meselesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 30 (2008), 121-138.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *Avnu'l-ma'bûd*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415.
- Bağdâdî, Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Pîr Nasrî. b.y.: Dâru'l-meşrik, 1992.
- Beğavî, Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Meâlimu't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nümer. Riyad: Dâru't-tayyibe, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Sünenü's-sağîr*. Karaçi: Câmî'atu'd-dirâsâti'l-islâmî, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sabîhu'l-Buhârî*. Şam: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmî'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târibu'l-kebîr*. b.y.: Dâiratu'l-meârifî'l-osmânî, t.y.
- Bûsîrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl. *İthâfî'l-hıyere bi-zevâ'idi'l-mesânîdi'l-aşere*. Riyad: Dâru'l-vatan, 1999.

Çağlayan, Harun. “Teklif Karşısında Çocukların Dünya ve Ahiretteki Durumu”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/1 (Şubat 2014), 37-60.

Çetin, Rabiye. “Haricilik”. *Kelam Tarihi ve Ekolleri*. ed. Mehmet Evkuran. 55-75. Ankara: Bilay, 2018.

Dehlevî, Şah Veliullah. *Hüccetullâbi'l-bâliğa*. Beyrut: Dâru'l-cıl, 2005.

Demirci, Selim. “Kelâmî Bazı İhtilafların Kaynağı Olarak Hadisler: Müslüman Olmayanların Bulûğ Çağına Ermeden Ölen Çocuklarının Ahiretteki Durumuna Dair Bazı Rivayetler”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 50 (2016), 137-161.

Ebû Bekir Abdurrezzak b. hemmâm es-San'ânî. *Musannefu Abdurrezzak*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403.

Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsnedu Tayalisî*. b.y.: Dâru'l-hicr, 1999.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvud*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-arabî, t.y.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsnedu Ebî Ya'lâ*. Dımeşk: Dâru'l-me'mûn, 1984.

Ebu'l-Muîn Nesefî, Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Babru'l-keîâm*. çev. Yusuf Arıkaner. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

Elbânî, Nâsiruddîn. *Sabîhu ve Da'ifu Süneni Ebî Dâvud*. İskenderiye: Merkezi'n-nûr, t.y.

Elbânî, Nasîruddîn. *Sabîhu ve Da'ifu Süneni Ebî Dâvud*. İskenderiye: Merkezi'n-nûr, ts.

Esmer, Muntasır Nâsir Muhammed. *el-Ehâdîsu'l-vâride fî mas'ri'l etfâli fî'l-âhire*, ts.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ibtilâfû'l-musallîn*. Beyrut: y.y., 1990.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim. *el-İbâne an usûlid'-diyâne*. Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ibtilâfû'l-musallîn*. b.y.: y.y., ts. <https://ar.lib.eshia.ir/71432/0/1>

Evgin, Abdulkadir. “Hadislerde ‘Fıtrat’ Kavramı ve ‘İslam Fıtrati’ Söyleminin Tenkidi”. *Kabramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/1 (2003), 93-110.

Eyyûb, Abdulazîz Ruşeyd. “Masîru etfalil müşrikîn fî'l-âhirati”. *Havliyyetü külliyyeti'd-dirâsâti'l-islâmiyyeti'l-arabiyye* 2/8 (2018), 957-1024.

Fahredden Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtibu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1420.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-marife, t.y.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1990.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb. *İ'lâmü's-sünen*. Mekke: Câmiatu Ummu'l-kurâ, 1988.

Hayrettin Karaman vd. *Kur'an Yolu*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecme'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1412.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mevâridü'z-zamân ilâ zevâidi İbn Hibbân*. Dimeşk: Daru's-sikâfeti'l-arabiyye, 1992.

Humeydî, Abdullâh b. ez-Zübeyr. *Musnedu Humeydî*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, t.y.

İbn Abdilber en-Nümerî, Ebû Amr Yusuf. *el-İstizkâru'l-câmi' li mezâhibi'l-fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-aktâr*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2000.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Ecvibetü'l-müstevîbe fi'l-mesâ'ili'l-müstagribе fi kitâbi'l-Buhârî*. Riyad: Vakfu's-selâm, 2004.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *et-Tembîd limâ fi'l-Muvattâ'a' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. çev. Mustafa Ulvi. Mağrib: Vizâratu'l-evkâf, ts.

İbn 'Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1988.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Mu'cemu's-suyûb*. Dimeşk: Dâru'l-beşâir, 2000.

İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik. *Şerhu'l-Câmi'i's-Şahîh*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bâri bi şerhi imâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-marife, 1379.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bâri bi şerhi imâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî*. Riyad: Mektebetu Melik Fahd, 1421.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ebvâ ve'n-nihal*. Kahire: Mektebetü'l-hâncî, ts.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sabîhu İbn Hibbân*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *Tarîku'l-hicreteyn ve bâbü's-sa'âdeteyn*. Kahire: Dâru's-selefiyye, 1394.
- İbn Melek, Muhammed b. Abdüllatif er-Rûmî el-Hanefî. *Şerhu Mesâbibi's-sünne*. Kuveyt: Vizâratu'l-evkâf, 2012.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn. *Mecmû'ul-fetâva*. b.y.: Dâru'l-vefâ, 2005.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn. *Kitâbu'l-îmân*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Ammân: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1996.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *el-İlelü'l-mütenâbiye fi'l-eḥâdisi aḥbâri'l-vâbiye*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1403.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Keşf li-müşkili's-Şaḥîḥayn*. Riyad: Dâru'l-vatan, 1997.
- İshâk b. Râhuye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî. *Müsnedü İshâk b. Râbuye*. Medine: Mektebetü'l-eymân, 1991.
- Kâdî Abdülcebbâr, Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: TÜYEK, 2013.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şaḥîḥi Müslim*. Kahire: Dâru'l-vefâ, 1998.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşâdü's-sâri li şerhi Sabîhi'l-Buhârî*. Mısır: Matbaatü'l-kübrâ, 1323.
- Kastallânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşâdü's-sâri li şerhi Sabîhi'l-Buhârî*. Mısır: el-Matbatü'l-kübra'l-emîriyye, 1323.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî. *Feyzû'l-bârî 'alâ Şaḥîḥi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2005.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sabîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, t.y.
- Kirmânî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd. *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sabîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1981.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, 1985.

Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkillî. *el-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*. Tunus: Dâru't-Tûnûsiyye, 1988.

Menâvî, Muhammed b. İbrahim. *Keşfu'l-menâhic ve't-tenâkih*. Beyrut: Dâru'l-arabiyye, 2004.

Moğultay b. Kılıç, Abdullah. *İkmâlü Tebzîbi'l-Kemâl*. Riyad: el-Fârûku'l-hadîsiyye, 2001.

Molla Gürânî. *el-Kevs'erü'l-cârî ilâ riyâzi ehâdîs-i'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, 2008.

Mukâtil, Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud. Beyrut: Müessestü't-târîhi'l-Arabî, 2002.

Mürtezâ, Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf el-. *Resâilü's-Şerîf el-Mürtezâ*. Kum: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, ts.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sabîbu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'n-Nesâî*. Riyad: Mektebetü'l-meârif, t.y.

Nesefî, Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid Ebu'l-Muîn. *Babru'l-kelem*, çev. Yusuf Arıkaner. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

Öztürk, Yunus. "Giriş Yerine İslam Düşüncesinde Cennet ve Cehennem Ebediliği Tartışmaları". *Rahmet-i İlahiyye Burhanları ve İnsanların Akâde-i İlahiyyelerine Bir Nazar*. 11-38. Ankara: Ankara Okulu, 2019.

Pezdevî, Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Usûlü'd-dîn*. thk. Hans Peter Lens. Kahire: Li'l-mektebetü'l-Ezheriyye li't-turâs, 2003.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *et-Tevşîh 'ale'l-Câmi'i's-Şahîh*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1998.

Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Muhammed Bedrân. Kum: eş-Şerîf er-Rızâ, 1364.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemu'l-ersât*. Kahire: Dâru'l-harameyn, 1415.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemu'l-kebîr*. Musul: Mektebetü'l-ulûm, 1983.

- Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1984.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *Şerhu Müşkilü'lâsâr*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415.
- Takıyyuddîn Muhammed. *el-Kavlü'l-müstebîn fi bukmi etfali'l-müşrikin*. b.y.: y.y., t.y.
- Taşdemir, Ahmet. "Müslüman Çocukların Ahiretteki Durumları". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* XI/1 (2013), 501-509.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1996.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh. *İthâfü'l-has_îs_ bi-i'râbi mâ yüşkilü min elfâzi'l-hadîs*. b.y.: Dâru İbn Receb, 1998.
- Vellevî, Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa. *el-Babru'l-mubîtu's-seccâc fi şerhi Sabîbi'l-İmam Müslim b. el-Haccâc*. b.y.: Dâru İbni'l-Cevzî, 1436.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "A'râf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 1991. 3/ 259.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-islâm ve vefeyâtu meşâbir ve'l-a'lam*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982.
- Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî. *Tuhfetü'l-bârî ulâ bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2005.